
עוגן גולדמן

חשיבותן של התאגדויות וולונטריות לתנועות גרילה

פרסום מס' 98
המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס
יולי 2005

Ogen Goldman

The Importance of Voluntary Associations for Guerrilla Movements

Published by the Leonard Davis Institute for International Relations

The Hebrew University of Jerusalem

July 2005

עיצוב העטיפה: היחידה לשירותי משרד, האוניברסיטה העברית, ירושלים
סדר והדפסה: דפוס "אחוה"

פרסום המכון מס' 98

המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס

האוניברסיטה העברית בירושלים

יולי 2005

תוכן הפרסום אינו משקף בהכרח את עמדת המכון

תוכן העניינים

5	מבוא
6	מודל גיוס משאבים ומודל התהליך הפוליטי
8	הצדדים הנאבקים
15	הבסיס הארגוני של תנועת התקוממות
21	תנועת הגרילה, החברה האזרחית והמדינה
23	הממד הבינלאומי
25	ניתוח אמפירי
31	דיון השוואתי
42	דיון בהשערות
45	הצעות לשכלול המודל ולמחקר עתידי
49	סיכום ומסקנות
52	מקורות

מבוא

השימוש בלוחמת גרילה הוא עתיק יומין. מאבקי הצבאיים של תנועות חברתיות שונות כנגד השלטונות מכונים מלחמות גרילה (מלחמות קטנות). השימוש בלוחמת גרילה כאסטרטגיה בולט בייחוד במאה העשרים. לבד משתי מלחמות העולם, שגם במהלכן פעלו מחתרות שונות שנלחמו באויב, התקיימו במהלך המאה הזאת עשרות מלחמות גרילה, כמעט בכל אזור בעולם ובייחוד במדינות העולם השלישי.

הצלחותיהן המפורסמות ביותר של תנועות גרילה במאה העשרים היו בקובה, בסין ובווייטנאם. הצלחות אלו יצרו את הרושם שמלחמת גרילה היא פתרון לכל מצב ועשויה לשמש כנשק כלי-כול. המיתוס שנוצר סביבה הביא מקצת הצופים בתופעה, להתמקד בניצחונות ולהתעלם מהכישלונות הרבים שנחלו תנועות הגרילה ברחבי העולם. מכישלונות אלה עולה השאלה מדוע במקרים מסוימים הצליחה תנועת הגרילה ובמקרים רבים נכשלה?

מחקר זה עוסק בעיקר בתנועות גרילה שפעלו באמריקה הלטינית במאה העשרים – רובן נכשלו בהשגת מטרותיהן – ומסמן את הגורמים המסייעים להצלחתן של תנועות גרילה בכלל ולאלו שבאמריקה הלטינית בפרט.¹ הוא מתמקד בשתי שאלות עיקריות: האחת, מהי התשתית הארגונית המסייעת לתנועת גרילה, והשנייה, כיצד תשתית זו מסייעת לה בהגשמת מטרותה הפוליטית?

* חיבור זה נכתב בעזרת מלגה מהמכון ליחסים בינלאומיים על שם לאונרד דיוויס.

1 דיון במטרות הפוליטיות של תנועות גרילה – מהפכה ומלחמה נגד אויב חיצוני – יופיע בפרק המודל.

מודל גיוס משאבים ומודל התהליך הפוליטי

הדיון כאן יוצא מההנחה שתנועת גרילה היא תנועה חברתית ואופן הפעילות של חברה משמעותי ביותר להצלחת מאבקה. לפיכך, הגישה שנבחרה לניתוח תנועות הגרילה היא גישת "גיוס משאבים"². זאת היא אסכולה בחקר התנועות החברתיות, הטוענת שתנועות חברתיות הן גופים הפועלים באופן רציונלי ומאורגן, ויכולתם לצמוח תלויה, במידה רבה, במשאבים העומדים לרשותם. בשונה מגישות תאורטיות קודמות שהתמקדו לרוב בסיבות להופעתן של תנועות חברתיות, גישת גיוס המשאבים עוסקת בהופעתן אך בעיקר בדינמיקה שלהן (צמיחתן ודעיכתן). ההסבר המוצג במאמר מתבסס, במידה רבה, על חלקים ממודל גיוס משאבים (Resource Mobilization) שבין מעצביו הבולטים מקארתי, זאלד ואוברשל (McCarthy and Zald, 1977; Oberschall, 1973), וכן על חלקים ממודל התהליך הפוליטי (Political Process) של מקאדם וטילי (McAdam, 1982; Tilly, 1978). הבחירה נפלה על שתי הגישות הללו מכיוון שהן מייצגות, במידה רבה, "דור תאורטי" שונה מהדור שקדם לו, ומתמקדות בשאלה כיצד תנועות חברתיות צומחות והופכות לתנועה מוצלחת. אסכולה זו אף שונה מהדור שבא אחריה – התנועות החברתיות החדשות (New Social Movements), המדגישות את חשיבות התהליכים המקדמים אוטונומיה אישית, על פני הניסיון להעצים השפעה פוליטית ולפיכך אינן מתאימות לדיון כאן.

אמנם אין בשני המודלים המוזכרים לעיל עיסוק ישיר בשאלות על מידת השפעתן של תנועות חברתיות והצלחתן בהגשמת מטרותיהן, עם זאת, גישות אלה מהוות בסיס למודל המוצג כאן. המודל מבוסס על ההנחה כי אם זרימה שוטפת של משאבים ותנאי סביבה מסוימים מאפשרים לתנועות חברתיות לשרוד לאורך זמן, להתמיד בפעילותן ולצמוח, אזי תנועת גרילה בעלת יכולות ארגוניות גבוהות, תצליח להתמיד בגיוס המשאבים ולהגביר אותו. הדבר יאפשר לתנועה לשרוד לאורך זמן, להתעצם ולמלא את התנאים הדרושים להצלחתה. מודל התהליך הפוליטי שונה אך מעט ממודל גיוס משאבים, וההבדלים

2 בגלל קוצר היריעה נכללו בסקירה זו רק הגישות המופיעות במאמר, ללא הצגה רחבה של התאוריות הנוגעות לנושא או תאוריות הקשורות לחקר התנועות החברתיות ותנועות גרילה.

ביניהם נובעים בעיקר מהדגשים שלהם. גישת גיוס המשאבים רואה באי־שביעות רצון תמידית ובשונות בזמינות המשאבים שני גורמים מרכזיים הדרושים להופעת התקוממות ולהתפתחותה. כמו כן, היא בוחנת תנועה חברתית בעיקר מההיבט של גיוס מתמיד של משאבים, שמירתם וניצולם למען המשך קיומה של התנועה (McCarthy and Zald, 1977; Oberschall, 1973). גישת התהליך הפוליטי מדגישה את רמת הארגון של האוכלוסייה המתקוממת וכן את מבנה ההזדמנויות הפוליטיות (McAdam, 1982; Tilly, 1978).

אך בין שתי הגישות רב המשותף על המפריד: שתיהן מייחסות חשיבות רבה לאופן ארגון הקבוצה בניסיונה להפוך לתנועה חברתית מצליחה; שתיהן טוענות שהחלטתו של הפרט להשתתף בתנועה חברתית היא החלטה רציונלית; ושתיהן, כאמור, מייחסות חשיבות עליונה למשאבים. לכן, במהלך בניית המודל הן ישמשו במשולב.

על פי התפיסה של מודל גיוס משאבים, בכל חברה קיים חוסר שביעות רצון כלשהו, אך אין די בכך כדי להקים תנועה. יש צורך בארגון האוכלוסייה וביצירת נכונות להשקיע את המשאבים העומדים לרשותה. הגורמים העיקריים המשפיעים על מוטיבציה של קבוצה לפעול הם הארגון של הקבוצה, האינטרסים שלה באינטראקציה עם קבוצות אחרות, מידת ההזדמנות או האיום שמהווה האינטראקציה, וכן מידת הדיכוי או הסיוע שהקבוצה זוכה לו. מידת הדיכוי שתפעיל הסביבה (השלטון, החברה) היא פונקציה של האינטרסים שהקבוצה מנסה לקדם (Tilly, 1978).

טילי מגדיר פעולה קולקטיבית כאנשים הפועלים יחד במטרה לקדם אינטרס משותף. נפח הפעילות הקולקטיבית של המתקוממים הוא תוצאה של מידת העוצמה שלהם, גיוס הקבוצה וההזדמנויות לקידום האינטרסים או מניעת האיום הפוגע בהם. לדברי טילי, הארגון הוא היבט של מבנה הקבוצה המשפיע באופן הישיר ביותר על יכולתה לפעול לקידום האינטרסים שלה. ארגון הקבוצה הוא אפוא הגורם הקובע את יכולתם של המתקוממים לקדם את מאבקם באמצעות השגת משאבים רבים יותר (Tilly, 1978).

על פי מודל התהליך הפוליטי, שלושה גורמים מסבירים את הופעתה של תנועה חברתית: גורם אחד הוא המערך הפוליטי של הקבוצות השונות בסביבה הפוליטית הרחבה, ההזדמנות לשינוי פוליטי משמעותי ומידת הרגישות של הסביבה הפוליטית ללחצים מצד המתקוממים. הגורם השני הוא רמת הארגון

באוכלוסייה המתקוממת – אמנם סביבה פוליטית מסוימת עשויה להיות כרוצח מוצלח להתקוממות, אולם, משאבי הקבוצה המתקוממת הם המאפשרים לנצל הזדמנות זו, ובהיעדרם האוכלוסייה אינה מסוגלת לפעול. הגורם השלישי הוא מודעות הציבור לכך שהוא שרוי במצב לא צודק וכן ההכרה שביכולתו לשנות את המצב (McAdam, 1982). תנאים אלה נחוצים לקבוצה כדי שתוכל לארגן ולקיים תנועה חברתית מוצלחת.

רק אוכלוסייה המסוגלת לתרגם את מבנה ההזדמנויות הפוליטיות למערכה של מחאה חברתית, תוכל ליצור תנועה חברתית. היכולת ליצור תנועה חברתית תלויה בהיקף הארגון בקהילה שבה יש התמרמרות על המצב הקיים. המבנים הארגוניים הללו, שמקורם באוכלוסייה המתקוממת (ולא מחוצה לה), מספקים את הבסיס הארגוני שממנו נוצרת התנועה החברתית. סביבה פוליטית מסוימת עשויה להוות הזדמנות מוצלחת להתקוממות. אולם, משאבי הקבוצה המתקוממת הם אלה המאפשרים לנצל הזדמנות זו, ובהיעדרם, האוכלוסייה אינה מסוגלת לפעול.

הצדדים הנאבקים

במלחמת גרילה נאבקים שני צדדים: תנועת הגרילה והשלטון. פרק זה דן בהגדרת הצדדים הנאבקים, מעמדם, מטרותיהם ומאפייניהם הייחודיים.

תנועת הגרילה

כל תנועה חברתית היא רשת של אינטראקציות לא רשמיות בין פרטים, קבוצות ו/או ארגונים רבים, המעורבים בסכסוך פוליטי או תרבותי על בסיס מטרה פוליטית משותפת או זהות רחבה יותר (Diani, 1992).³ אפשר לראות תנועת גרילה כרשת של אינטראקציות לא רשמיות בין פרטים קבוצות ו/או ארגונים רבים, המשתמשים בלוחמת גרילה לשם השגת מטרות פוליטיות המשותפות להם ולחבריהם. לפיכך, תנועת גרילה היא בראש ובראשונה, תנועה חברתית

3 הגדרה זו משמשת כאן משום שדיאני שילב בהגדרתו בין כמה גישות והגדרות בתחום התנועות החברתיות.

בעלת זרוע צבאית. המודל, שלהלן, דן בתנועת הגרילה כתנועה חברתית ודרך נקודת מבט זו מציע הסבר למידת הצלחתן של תנועות גרילה. תנועות חברתיות אינן אחידות באופיין, ואפשר לסווגן על פי מטרותיהן, גודלן, שיטות הפעולה שלהן, צורת ארגון, רמת המיסוד שלהן ועוד. מבין מגוון התנועות החברתיות, תנועות הגרילה בולטות בייחודן בשני מאפיינים עיקריים: האסטרטגיה שבה הן נוקטות ואופי מטרותיהן.

האסטרטגיה: הנטינגטון הגדיר לוחמת גרילה כ"צורת לוחמה שבה הצד החלש יותר מבחינה אסטרטגית נוקט במתקפה טקטית בתבניות, בזמנים ובמקומות שהוא בוחר בהם. לוחמת גרילה היא נשקו של החלש" (מצוטט אצל לקויר, 1977: 292). בהגדרתו דן הנטינגטון בלוחמה מסוג מסוים ואילו כאן, יש להגדיר את לוחמת הגרילה כסוג של מלחמה שבה שיטת הלחימה העיקרית היא גרילה. דהיינו, שימוש בלוחמת גרילה כאסטרטגיה.

מעמד הצדדים המתמודדים במלחמת הגרילה – תנועה חברתית מול השלטון – מעצב גם הוא את דרך הלחימה. הגרילה תוקפת את המאחזים החלשים של השלטון או נקודות יישוב מבודדות יחסית. לכן, די בנוכחות חלקית ולא רציפה של תנועת הגרילה כדי לקיים מאבק בשלטון, והיא יכולה להסתפק בצבא הקטן בהרבה מזה של המדינה כדי לשמור על כוחה.

לעומת זאת, השלטון צריך להציג את נוכחותו באופן רציף בכל המרחב שבו הוא מתיימר לשלוט. על המדינה לפרוש אפוא את כוחותיה כדי לבסס את שלטונה, מאחר שמטרתה הפוליטית של הגרילה היא לפגוע בסמכות השלטון.

מטרות תנועת הגרילה: אפשר לחלק את מטרותיהן הפוליטיות של תנועות הגרילה לשני סוגים עיקריים: האחד, מלחמת שחרור לאומית, גירוש פולש זר או שליט קולוניאלי; השני, מלחמה מהפכנית לשינוי הסדר החברתי, הפוליטי או הכלכלי. אך חלוקה זו מטעה. השוני בין המטרות הללו מטושטש והמכנה המשותף שלהן נעוץ במטרה הפוליטית הסופית – להיות תחליף בפועל לשלטון הקיים.

על פי תומפסון, מטרתה של תנועת הגרילה המנהלת את ההתקוממות, היא לערער את סמכות השלטון ולנטרל את כוחותיו המזוינים (תומפסון, 1967). הגרילה מנסה להציג את עצמה כחלופה לשלטון, ופועלת למלא את צורכי האוכלוסייה בכל תחום ומקום שבו יש לה אפשרות לעשות זאת. מטרה זו מייחדת את תנועות הגרילה מתנועות חברתיות אחרות.

לצורך הדיון כאן אציע אפוא הגדרה השונה במקצת מזאת של הנטינגטון למלחמת גרילה: הגרילה היא סוג של מלחמה. כאסטרטגיה, היא דרך הפעולה העיקרית בהתקוממות אלימה, שבה נלחם צד חלש ועני באמצעים נגד צד חזק ועתיר אמצעים, כאשר מטרתו לשלוט על טריטוריה מסוימת, גם תוך כדי מאבק. כטקטיקה, היא דרך פעולה צבאית שהשתמש בה בוחר את דפוס הפעולה, את הזמן ואת המקום לפעולותיו.

כדי שתנועת גרילה תצליח להגשים את מטרותיה הפוליטיות באמצעות מלחמת גרילה, עליה להגשים כמה יעדים אופרטיביים כמו גיוס תמיכת האוכלוסייה בתנועה, פיתוח כוח צבאי משמעותי ופיתוח פונקציות שלטוניות, הנגזרים מהאסטרטגיה שלה והמעוצבים לאור מטרותיה (Wickham-Crowley, 1992).⁴

תמיכת האוכלוסייה: תמיכת האוכלוסייה המקומית חשובה ביותר להצלחת הגרילה מכיוון שהיא מאפשרת לה לנהל מאבק ממושך ומוצלח מול השלטון בעל היתרונות הטכנולוגיים, הארגוניים, הכלכליים והצבאיים. וויקהם-קרולי ראה בתמיכה בין מעמדית של כפריים ועירוניים בתנועת הגרילה תנאי הכרחי להצלחתה (Wicham-Crowley, 1992), אך אין די בכך. כדי להבטיח לעצמה הצלחה מלאה, על תנועת הגרילה לזכות בתמיכה צולבת של מגזרים חברתיים שונים ורבים ככל האפשר ולנסות לגשר על הפערים ביניהם.

4 וויקהם-קרולי חקר תנועות גרילה באמריקה הלטינית ומצא שנחוצים חמישה תנאים שעל כולם להתקיים כדי שתנועת גרילה באמריקה הלטינית תצליח להשתלט על המדינה ולהפיל את המשטר. התנאים הם: 1. תמיכה רחבה של האוכלוסייה הכפרית בתנועת הגרילה לאורך זמן; 2. תנועת גרילה בעלת צבא חזק; 3. תנועת הגרילה יוצרת ברית בין מעמדית נגד השלטון; 4. המשטר נגדו נאבקת התנועה הוא שלטון פטרימוניאלי-פרטוריאני (שלטון אישי ומושחת הנתמך על ידי הצבא (Rouquie, 1987); 5. הסרת תמיכתה של ארצות הברית בשלטון הקיים (Wickham-Crowley, 1989; 1990; 1992). הסברו של וויקהם-קרולי מתמקד בתנאים להצלחת מהפכה שמחוללת תנועת גרילה. הדבר מאפשר שימוש במתודולוגיה בולאנית המצליבה את קיומם או היעדרם של התנאים שלעיל בכל מקרה ומקרה, מתוך סקירת מספר רב של מקרים. זאת במטרה להראות שרק כאשר התקיימו כל חמשת התנאים הייתה הצלחה מלאה לגרילה. אולם, המתודולוגיה שבה השתמש וויקהם-קרולי חייבה אותו להתייחס הן לכל תנאי והן לתוצאות מלחמת הגרילה באופן ביניי (כישלון/הצלחה). הדיון להלן יתייחס גם למקרה הביניים, שבו התקיימו במדינה שני הכוחות היריבים מבלי להכריע האחד את השני.

פיתוח כוח צבאי משמעותי ושימורו: כדי לנהל מלחמת גרילה מוצלחת נגד השלטון, על תנועת הגרילה לפתח כוח צבאי משמעותי כדי לפגוע בשלטון, נציגו וארגונו. אך ברוב המקרים היא מחזיקה בכוח לוחם הקטן מהצבא של המדינה. עליה לשמור כל הזמן על הגוף הלוחם ולנסות להימנע מפגיעה משמעותית בו, בגלל חולשתו היחסית. לשם הפיתוח והשימור של הכוח הצבאי על הגרילה לדאוג לגיוס של לוחמים ולאספקה שוטפת של משאבים חומריים אחרים.

פיתוח פונקציות שלטוניות: האסטרטגיה של תנועת הגרילה כוללת נדבך של מיסוד השליטה על טריטוריה במהלך המאבק. יתר על כן, יכולתה של התנועה למלא את צורכי האוכלוסייה ובכך לשמש תחליף לשלטון, נובעת, כאמור לעיל, ממטרתה המדינית הסופית של תנועת הגרילה – החלפת השלטון הקיים. כדי להגשים מטרה זו, על הגרילה לפתח פונקציות שלטוניות בסיסיות באזורים שבשליטתה, ובמידה כזאת או אחרת גם מחוץ להם.

לשם הגשמת היעדים, על תנועת הגרילה לגייס משאבים, לדאוג לזרימתם השוטפת, וכן ליצור מחויבות של האוכלוסייה המקומית כלפיה ולשמור עליה לאורך זמן.

השלטון

תנועת הגרילה נאבקת בשלטון על השליטה במדינה. לכן, לאופיים של השלטון והמשטר באותה מדינה ולתגובתם על ההתקוממות, יש חלק משמעותי במערך המרכיבים המשפיעים על מידת הצלחתה של הגרילה.

חוסנה של מדינה נמדד על פי המרכיבים הבאים: יכולתה להבטיח את מחויבות אזרחיה כלפיה; כושרה לגייס אזרחים למשימות שונות; הצלחתה להקצות משאבים על פי כללים מסוימים; יכולתה לקבל החלטות ולבצען, ויכולתה לקבוע סדר עדיפויות המקובל על רוב האוכלוסייה.

שלושה ממדים עיקריים משפיעים על חוסנה של מדינה: אופיו של המשטר, תפקודם של בעלי המשרות המרכזיות ברשות המבצעת, ותפקודם של מוסדות המדינה (Huber, 1995).

אופי המשטר: חולשה שממנה סובל משטר מסוים יכולה לפגוע בחוסנה של המדינה וביכולתו של השלטון לעמוד מול התקוממות עממית ומלחמת גרילה.

למשל, כאשר לרשויות המדינה נגישות מועטה בלבד לאזורי הפריפריה, תנועת גרילה יכולה לרכוש בקלות יחסית את מחויבות התושבים הכפריים ולהכיר בה כבסמכות לגיטימית (Wicham-Crowley, 1992).

משטר חלש מדיר ממעגל ההשפעה של מקבלי ההחלטות חלקים נרחבים של האוכלוסייה (לעתים גם את האליטות השונות). במצב זה, חלוקת עוצמה לא שוויונית בין כמה מרכיבים של החברה גורמת לניכור ולשחיקת הלגיטימציה של השלטון.

תפקודם של נושאי המשרות: האוריינטציה של נושאי המשרות המרכזיים, מוגדרת לפי גישתם לחלוקת המשאבים בחברה, שהיא פועל יוצא של מידת מחויבותם לחלוקה מחודשת של המשאבים לשכבות שונות של האוכלוסייה. מחויבות נמוכה משמעותה חוסר יכולת ו/או רצון מצד הזרוע האזרחית של המדינה לשרת את האוכלוסייה (פעמים רבות הדבר בא לידי ביטוי בשחיתות של פקידי הממשל).

מוסדות המדינה: ביטוי למידת חוסן הפנימי של מדינות, הוא קיום מערכות חברתיות מקבילות המתחרות עם המערכת השלטונית הרשמית של המדינה. מערכות מקבילות מעין אלו המחלישות את המדינה, יכולות להיות, בין היתר, מערכות מתחרות של משפט, כלכלה, קיום כוחות חמושים שאינם בשליטת המדינה.

למדינה חלשה, שבה קיימים מוקדי פעילות מקבילים למערכות השלטון, קשה יותר למנוע מהאזרחים מלהעביר את נאמנותם לגורם הנאבק בשלטון ושואף להשתלט על המדינה. הדבר נובע, בין היתר, מכך שהשלטון אינו ממלא את חלקו במילוי חובותיו כלפי האוכלוסייה ובכך אינו שומר על מחויבותה כלפיו. מצב זה מקל על התפתחותם של "כיסוי התנגדות", שיגייסו לצדם או יבנו בעצמם מערכות אלו. כדי שתנועת הגרילה תוכל להשיג את תמיכתה של האוכלוסייה המקומית בה ותשיג את מטרותיה, עליה למלא את מחויבותו של השליט כלפי האזרחים במסגרת יחסי "שליט-נשלט" (Wickham-Crowley, 1987). בתנאים של מדינה חלשה וכאשר קיים סכסוך חברתי, תנועת הגרילה המהווה מוקד מקביל לשלטון, מסוגלת לגייס ביתר קלות או יכולה להבנות מוקדי פעילות המקבילים לאלה של המדינה.

תגובת השלטון להתקוממות: אפשר לומר, שתגובת השלטון נעה על הרצף שמדיכוי ועד סיוע לתנועות חברתיות. הפרמטר הראשון המשפיע על תגובת

השלטון הוא כוחה של התנועה. תנועה חלשה מעודדת את השלטון לנסות לדכא אותה (Tilly, 1978).

המשתנה השני, המעצב את תגובתה של הסביבה החברתית-פוליטית בכללותה, הוא מידת האיום, כלומר, באיזו מידה מאיימת פעילותה של תנועת הגרילה על המערכת החברתית-פוליטית, או לחלופין, עד כמה רצוי השינוי שהתנועה חותרת להשיג. רמת האיום שמהווה תנועה חברתית מושפעת משני ממדים: מטרות התנועה והטקטיקות שהיא נוקטת בהן (McAdam, 1982). כאשר מטרות התנועה רפורמיות באופיין, רמת האיום הטמונה בהן נמוכה יחסית. כאשר המטרות מהפכניות, השינוי שהן דורשות גדול יותר ולכן השאיפה להגשימן, עלולה להוות איום על חלקים משמעותיים יותר של החברה (ובייחוד על השלטון).

כאשר תנועה מסוימת נוקטת בערוצים המקובלים לפתרון סכסוכים חברתיים, היא מקבלת למעשה את הסדר הפוליטי-חברתי הקיים, ולכן גם אינה מאיימת על השלטון והאליטות. הפיכתה של תנועה חברתית לתנועת גרילה, כלומר, לתנועה שבחרה במאבק פוליטי אלים, מציגה אותה כאיום גדול. בהתאם לפרמטרים אלה, תנועות גרילה המייצגות חלקים חלשים במערכת החברתית-פוליטית, כאלה שנגישותם למערכת הממוסדת קשה, נוקטות באמצעים לא ממוסדים אלימים במאבקן, ומטרתן הרדיקלית – להחליף את השלטון הקיים – גורמת לשלטונות לנסות לדכאן ביד קשה.

כדי לדכא את תנועת הגרילה, מעבר לסוגיה הצבאית, השלטון צריך למנוע מהתנועה להגשים את יעדיה האופרטיביים – פיתוח כוח צבאי משמעותי והחזקתו לאורך זמן, גיוס תמיכת האוכלוסייה לאורך זמן וכן פיתוח פונקציות שלטוניות. לשם כך, על השלטון למנוע מתנועת הגרילה לגייס מלאי משאבים וכן להקשות עליה לגייס תמיכה מהאוכלוסייה המקומית. עליו לזהות את התשתית שעליה מבוססת עוצמת הגרילה, לפגוע בתשתית זו או למנוע את התפתחותה. המאבק בין השלטון לתנועת הגרילה מתנהל על השליטה בכלים המשמשים אותה בגיוס תמיכת האוכלוסייה ובגיוס המשאבים.

גורמים מסייעים

גיוס משאבים מוגדר כרכישת שליטה של קבוצה על נכסים שלפני כן לא נשלטו בידיה. המשאבים כוללים אמצעי כפייה כמו נשק, תחמושת, לוחמים ועוד;

אמצעים חומריים תועלתניים כגון כסף, מידע, סחורות וכו'; משאבים נורמטיביים כמו נאמנות ומחויבות (Etzioni, 1968).

זמינותם של משאבים אינה מבטיחה בהכרח שליטה עליהם. כאשר לרשות תנועה חברתית כלשהי עומדים משאבים שונים, אין הם בהכרח מגויסים לטובת הפעילות הקולקטיבית שלה. לכן, כדי שיתבצע תהליך גיוס משאבים לא די בהגדלת כמות המשאבים הזמינים, אלא מתעורר הצורך בשליטה בהם.⁵ גיוס המשאבים תלוי אפוא בשני מרכיבים: מלאי משאבים ונכונותם של אזרחים להעניק אותם לתנועה. אמנם, עציוני טוען שמחויבות היא סוג של משאב, אולם נאמנות ומחויבות הן בעצם תנאי המשפיע על מוכנותם של אנשים להעניק לתנועה ממשאביהם כאשר הם נדרשים לכך, ואין הן עוד משאב כשאר המשאבים.

מידת גיוס המשאבים נקבעת אפוא מצירוף של שני גורמים: מידת הזמינות – גודל מלאי המשאבים שבשליטת התנועה והדאגה לזרימתם השוטפת, ומידת המחויבות – מידת ההצלחה ביצירת מוכנות אצל אנשים לספק לתנועה משאבים חומריים ואנושיים לאורך זמן (Tilly, 1978). כאמור, לשם הגשמת יעדיה האופרטיביים, תנועת הגרילה צריכה, ככל תנועה חברתית אחרת, לגייס משאבים שימלאו את צרכיה הארגוניים. מודל גיוס משאבים מציג למעשה זרימת משאבים דו-כיוונית: ממקורות המשאבים – בעיקר הפרטים תומכי התנועה – לתנועה. אולם, כאשר התנועה היא תנועת גרילה, זרימת המשאבים היא דו-כיוונית, גם מהתנועה לתומכיה.

נוסף על היכולת לגייס משאבים מהאזרחים, כל שלטון (כחלק מתפקידו השלטוניים) אמור לנהל ולקבוע את סדר העדיפויות בחלוקת המשאבים לאזרחים ולגורמים השונים בתחום שליטתו. לפיכך, גם תנועת גרילה השואפת להחליף את השלטון, צריכה לנהל זרימת משאבים דו-כיוונית: מהתומכים לתנועה וממנה אליהם. עניין זה דורש, כמובן, ארגון.

5 לדוגמה, תנועה שמספר חבריה גדל אינה מגדילה בהכרח את גיוס משאביה אם אותם אנשים אינם מחויבים בפועל למטרות התנועה ונענים לקריאתה בעת הצורך.

הבסיס הארגוני של תנועת התקוממות

יכולתה של תנועה חברתית לשרוד לאורך זמן, תלויה ביכולתה לנצל לאורך זמן את התנופה הפוליטית שנוצרה עם הופעתה, ולקדם את האינטרס הקבוצתי שהיא מייצגת.⁶

הארגונים שהקימה האוכלוסייה המתקוממת, אין מטרתם לשמש כלי בהתקוממות, ולכן תנועת ההתקוממות אינה יכולה להתבסס עליהם. ארגונים אלה יכולים לשמש כמקורות סיוע בלבד, אך לא כארגוני מחאה טהורים. כדי שהתנועה תשרוד ותצליח, המתקוממים צריכים להקים ארגון שמטרתו להתקומם נגד השלטון. הדבר כרוך ביצירת מבנה ארגוני שמכוון את צעדי התנועה, תפקיד שמילאו לפני כן ארגונים חברתיים שונים וקבוצות לא פורמליות (McAdam, 1982).

על פי מודל גיוס משאבים, הצלחתה של תנועה חברתית לשרוד ולצמוח תלויה במידה רבה ביכולתה לגייס משאבים. טילי ניסח כלל האומר שגיוס משאבים הוא פונקציה של מידת הארגון בקבוצה הרלוונטית (Tilly, 1979). הבסיס הארגוני של הקבוצה המתקוממת, לפי מקאדם, מורכב מהארגונים והרשתות החברתיות באוכלוסייה הרלוונטית (McAdam, 1982). רשת חברתית היא סדרה של קשרים בין שלושה משתתפים או יותר. הקשרים הם סדרה מתמשכת של אינטראקציות בין המשתתפים החולקים הבנות, זיכרונות, זכויות ומחויבויות משותפות (Tilly, 1998). ההתאגדויות הוולונטריות הן אפוא קבוצות שלחבריהן יש מטרה חברתית משותפת והן פועלות כרשת תקשורת חברתית. תנועה חברתית, לפחות בראשיתה, היא בגדר תופעה חדשה בחברה שממנה צמחה, ולכן אפשר לראותה גם כחלק מהחידושים בתרבות המקומית. דרך הטמעתה של התנועה בחברה דומה לדרך שבה מופצות נורמות ודעות חדשות אחרות בחברה. פינארד טוען, שרשתות של תקשורת חברתית וארגונים חברתיים הם גורם חשוב בעלייתן ובהצלחתן של תנועות חברתיות, והם מסייעים להן הן בגיוס תמיכתה של האוכלוסייה במאבקן הן בשמירה לאורך זמן על תמיכה זו. ככל שהאינטגרציה החברתית של תומכים פוטנציאליים גבוהה יותר, כך עולה

6 חוץ מכמה שינויים, שלושת התנאים – הסביבה הפוליטית, מבנה ההזדמנויות ורמת הארגון בחברה המתקוממת – משמשים מסגרת לניתוח ההתפתחות המתמשכת של ההתקוממות, כמו גם גורם רביעי – תגובת קבוצות אחרות לאתגר שמציבה התנועה.

הסבירות שהם יהפכו לתומכים בפועל. לעומת זאת, אנשים מבודדים יחסית נוטים להיות האחרונים שיאמצו דעות ודרכי פעולה חדשות (Pinard, 1971). גם אוברשאל סבר שלרשתות ארגוניות העומדות לצד התנועה יש תפקיד חשוב בהשגת תמיכתה של האוכלוסייה בתנועה החברתית ובהתמדתה בתמיכה זו. לטענתו, ככל שהארגונים יהיו מגוונים יותר ורבים יותר, יגדל מספר המצטרפים אליהם והמוטיבציה שלהם להשתתף בסכסוך תעלה במהירות ובהתמדה (Oberschall, 1973). אנשים המבודדים מרשתות חברתיות התומכות בתנועה, מעורבותם בענייניה קטנה יותר, ותמיכתם תלויה בתעמולה יותר מאשר אנשים המשתייכים לרשתות התקשורת (McCarthy and Zald, 1977). לפיכך, כאשר תמיכת האוכלוסייה בתנועה נעשית דרך רשתות התקשורת, היא יציבה יותר לאורך הזמן באופן יחסי.

חשיבותם של ארגונים ורשתות תקשורת חברתית נעוצה בעיקר בארבע פונקציות מכריעות שארגונים אלה מספקים למתקוממים: 1. מאגר לגיוס חברים לתנועה; 2. מבנה שיוצר סולידריות בין חבריו ומעודד השתתפות בתנועה; 3. ערוץ להפצת רעיונות התנועה בקרב האוכלוסייה; 4. מאגר מנהיגים המוכרים לאוכלוסייה ומסוגלים לתרום מיכולותיהם הארגוניות ומכישורי ההנהגה שלהם.

התאגדויות וולונטריות

בתנאים של מדינה חלשה, יכולתה של תנועת גרילה להצליח בהגשמת המטרה הפוליטית, תהיה מובנת על רקע התארגנותה בתוך החברה הכללית, על ידי גיוס התשתית החברתית המאורגנת הקיימת ואף על ידי בנייתה של תשתית חברתית כזאת. התשתית הארגונית של תנועת הגרילה מורכבת מהתאגדויות הוולונטריות הקיימות במדינה, המרכיבות למעשה את החברה האזרחית, ומשמשות במידה רבה כמבנים מתווכים בין הפרט לגופים ברמה החברתית והלאומית.⁷ התאגדויות וולונטריות הן קבוצות שאנשים חופשיים להצטרף אליהן או לעזוב אותן כרצונם (Krysan and DAntonio, 1992).⁸ בהיעדר מערכת ארגונית ממוסדת בדומה למערכת השלטונית, ההתאגדויות

7 הדבר נכון גם לרשתות חברתיות לא פורמליות. אולם, מאמר זה מתמקד בעיקר בבחינה של רשתות פורמליות והתאגדויות וולונטריות, בראש ובראשונה משיקולים מתודיים.

8 הרחבה על ההגדרה תובא בפרק הגדרת המשתנים.

הוולונטריות ממלאות פונקציות ארגוניות, המאפשרות לתנועת הגרילה לגייס משאבים. לפי מודל גיוס משאבים, הדבר מאפשר, בתנאים מסוימים, לתנועות חברתיות לשרוד לאורך זמן להתמיד בפעילותן ולצמוח. עם זאת, אם תנועת הגרילה תגייס התאגדויות וולונטריות המהוות תשתית ארגונית, היא תצליח להתמיד בגיוס המשאבים ולהעצים אותו כך שתשרוד לאורך זמן ואף תתעצם ותמלא אחר התנאים הדרושים להצלחתה בהגשמת מטרות הפוליטית.

ההתאגדויות הללו הן, כאמור לעיל, ארגונים שנועדו למלא מטרות חברתיות מגוונות לאו דווקא בהקשר של תנועת הגרילה, והם עשויים לשמש כתשתית ארגונית לגיוס משאבים, אם התנועה תצליח למשוך אותם לצדה. לפיכך, ככל שיגדל מספרם וככל שיהיו מגוונים יותר, לתנועת גרילה יהיה פוטנציאל גיוס משאבים גדול יותר. התאגדויות וולונטריות בחברה מתקוממת עשויות להוות אפוא תשתית ארגונית מוצלחת לתנועת גרילה, ובעזרתן גיוס המשאבים יהיה מהיר וזול יחסית.

יצירת מחויבות לשם גיוס משאבים

למחויבות האוכלוסייה לתנועת הגרילה יש, כמובן, חשיבות רבה, משום שהיא הגורם המשפיע על נכונותו של ציבור הנאמנים לספק משאבים לתנועה. יצירת מחויבות כלפי התנועה, מסייעת לייסד נאמנות וסולידריות קבוצתית. אחד התפקידים של הארגונים המרכיבים את התנועה החברתית הוא אפוא יצירת מחויבות בקרב תומכיה שתגרום להם לתמוך בפעולותיה.

כדי שאנשים יתגייסו לתנועה עליהם בראש ובראשונה להזדהות עם מטרות התנועה ועם דרך פעילותה. המונח המקצועי ליצירת מצב שבו הן התומכים המגויסים והן ארגוניה של התנועה החברתית מפרשים את המציאות באופן תואם, משמע ישנה התאמה בין האינטרסים שלהם, ערכיהם או אמונותיהם לבין הפעילות, האידאולוגיה של התנועה או מטרותיה הוא "התאמת מסגור" (Frame Alignment). תהליך זה אינו סטטי ודורש התמדה ביצירת "התאמת המסגור" הדרשת ארגון שימלא פונקציה זו. התאמת המסגור מהווה תנאי הכרחי להשתתפות אנשים וארגונים בתנועה (Snow et al., 1986). כאשר נוצרת "התאמת מסגור" מתקיימים תנאים אופטימליים ליצירת מחויבות כלפי התנועה.

לדברי מקאדם, "הארגונים של האוכלוסייה המתקוממת הם מבנים

ממוסדים של תמריצי סולידריות, קרי מספרן הרב של התשומות הבינ-אישיות מספקות את הכוח המניע להשתתפות בקבוצות אלוי" (McAdam, 1982:45). תשומות אלו יכולות להיות אחווה, תמיכה חברתית, תחושת שייכות ועוד. הסולידריות המניעה פרטים להשתתף בארגון יוצרת אצלם מחויבות כלפיו ומוכנות להעניק משאבים לתנועה. אם מטרות התנועה יוגדרו כתואמות את מטרותיה של ההתאגדות הוולונטרית, תיווצר זהות ביניהן בקרב החברים בארגון. בהתאם לכך, כל התמריצים היוצרים את המחויבות להתאגדות הוולונטרית ייהפכו לתמריצים להשתתפות בתנועה. בשל זהות ההתאגדות הוולונטרית עם תנועת הגרילה הופכת מחויבותם של החברים בהתאגדות לקבוצתם למחויבות גם כלפי תנועת הגרילה.

התשתית הארגונית של התנועה צריכה לדאוג לזרימה שגרתית של משאבים ולזמינותם כדי שהתנועה תשרוד ותוכל לפעול להגשמת יעדיה. כאמור, גיוס המשאבים תלוי במידה רבה בתמיכתו של הציבור בתנועה, לכן הארגון צריך לפעול כדי לחזק את מחויבותם של מגויסים ותיקים, ועם זאת, לחפש ללא הרף תומכים חדשים. כישלון בתחום זה יימנע מהתנועה לפעול לאורך זמן למען השינוי הפוליטי-חברתי שהיא מבקשת. השימוש בערוצי גיוס מובנים, אינו מעיד על תוכן המוטיבציה לגיוס (מוטיבציה אידאולוגית או רציונלית, רקע אישי וכו'). לכן, ארגונים באוכלוסייה המקומית משמעותיים בהקשר זה, מכיוון שהם מספקים אפשרות גדולה יותר לגיוס חברים (McAdam, 1982), משום שהם נותנים ביטוי לסוגי מוטיבציה שונים של אנשים לבוא לידי ביטוי בהשתתפות פעילה בתנועה.

ערוצי גיוס אלה מייסדים מסלול גיוס מתמיד מבחינת תנועת הגרילה ונגישות מתמשכת לפרטים בעלי פוטנציאל גיוס גבוה: "הנעה מהירה אינה מתרחשת באמצעות גיוס מספר רב של פרטים מבודדים. היא מתרחשת בעקבות גיוס גושים של אנשים, שזה מכבר מאורגנים מאוד... למעשה תנועות רבות צומחות מהתאגדויות שכבר קיימות לפני כן..." (Oberschall, 1973:125).

סיוע נוסף של ההתאגדויות הוולונטריות להתארגנות התנועה נובע מכך שהן בעצמן מבצעות תהליך של גיוס משאבים מן הפרט. במצב זה נוצר גיוס משאבים חלקי, שבו ארגון הגרילה אינו צריך לנסות לגייס מהפרטים, אלא מההתאגדות, כיוון שההתאגדות המחויבת לתנועת הגרילה מגייסת, לפחות חלק ממשאביה, לטובת התנועה ויוצרת מלאי משאבים זמין.

זאת ועוד, כחלק מהתארגנות התנועה על הנהגתה להחליט כמה משאבים להשקיע בכל פעילות ובאילו יעדים ופעילויות להשקיע אותם. משאבי התנועה מוגבלים, וניתובם לפעילות קולקטיבית מוצלחת תלוי גם בבחירה נכונה של יעדים ואופן הפעילות שנבחר כדי לממשם. יכולת ההנהגה לקבוע יעדים ולהוציאם אל הפועל נובעת מיכולותיה הלוגיסטיות של התנועה, והדבר תלוי בתשתיתה הארגונית.

יתרון של ההתאגדויות הוולונטריות כתשתית ארגונית במלחמת גרילה

להתאגדויות וולונטריות תכונות העושות אותן נכס יקר לתנועת גרילה הנלחמת בשלטון. הן מסוגלות למלא כמה פונקציות שתנועת הגרילה זקוקה להן בהתמודדותה מול השלטון ולפיכך תאפשר להן לא רק לגייס משאבים ולצמוח כתנועה חברתית, כפי שטוענת גישת גיוס המשאבים, אלא להצליח בהגשמת מטרתה הפוליטית:

מבנה ארגוני המאפשר שליטה בשטח: לשם הגשמת מטרתה הפוליטית – לשמש תחליף לשלטון – תנועת הגרילה צריכה לשאוף לשלוט על חלקים נרחבים ככל האפשר במדינה. בהיעדר מבנה ארגוני כמו זה של השלטון, זקוקה תנועת הגרילה לתשתית ארגונית חלופית. על התשתית הארגונית להיות רשת אדמיניסטרטיבית הפרושה על כל השטח הרלוונטי, באופן שיאפשר גישה לאוכלוסייה המתגוררת בהם, כמו גם יכולת פיקוח על הנעשה באזורים הללו.

הרשתות החברתיות והארגוניות באזורים הנשלטים זה מכבר בידי תנועת הגרילה והנאמנות לה, מהוות רשת ארגונית ממוסדת הפועלת בקרב האוכלוסייה המקומית במרחב כולו. הארגונים החברתיים הנאמנים לתנועת הגרילה פועלים בקרב המגורים שונים באוכלוסייה ומפקחים על הנעשה באזורים הללו.

חוסן תמיכת האוכלוסייה מפני תגובת השלטון: תנועת הגרילה צריכה להקים מערכת שתוכל לגייס פעילים על אף הסיכון הכרוך בתמיכה בה, וכן מערכת שתתמוך באוכלוסייה ותחזק אותה כנגד לחצם של השלטונות. עוצמתן של הרשתות החברתיות התומכות בתנועת הגרילה (בין אם נבנו על ידה ובין אם גויסו), מתבטאת ביכולתן לחזק את האוכלוסייה כדי שזו תמשיך לתמוך בתנועה למרות לחצן של רשויות השלטון. השפעתן של רשתות אלו ממשיכה גם

כאשר פעילותה של תנועת הגרילה סמויה מהעין, ובכך הן מסייעות לה להעמיק את אחיזתה בחברה הסובבת.

כאשר השלטון מנסה לדכא באלימות כל התקוממות נגדו, כפי שקורה לרוב במלחמות גרילה, לתומכיה של תנועת הגרילה יש אפשרות להבנות או לגייס מרחבים חברתיים שאינם בשליטת המדינה, וביניהם מוסדות החברה האזרחית, מפלגות ותנועות אופוזיציה שהקדימו את המדינה ביצירת רשתות חלופיות, זהויות והשקפות עולם המתנגדות לשלטון הקיים (Schneider, 2000). לפיכך, ישנה חשיבות להקמה ולגיוס של רשתות פורמליות דווקא (התאגדויות וולונטריות) בחברה שבה פועלת תנועת הגרילה ואי-אפשר להסתפק ברשתות חברתיות בין-אישיות בלבד.

יעילותן של רשתות התקשורת החברתית בגיוס אנשים לפעילות בעלת סיכון גבוה ויכולתן ליצור חוסן חברתי שיעמוד בפני לחצי השלטון, נובעות מהיחסים בין חברי הרשת החברתית שגייס ארגון הגרילה. ראשית, פעילי הרשת החברתית של התנועה נוטים באופן בולט להשתתף בפעילות קולקטיבית בעלת סיכון גבוה. שנית, הקשרים החברתיים בתוך ההתאגדויות הוולונטריות מעודדים את הפרט להגשים את אמונותיו (בייחוד אם עסק בעבר בפעילות במסגרת הארגון). שלישית, ההתאגדויות הוולונטריות מסייעות בריכוז משאבי הפרט לטובת הפעילות הקולקטיבית (McAdam 1986, 1988; Fernandez and McAdam, 1989).⁹

יכולת הזרמה דו-סטריית של משאבים: בשל ייחודה של תנועת הגרילה כקבוצה השואפת להיות תחליף לשלטון, עליה לספק שירותים אזרחיים לתושבים. בהקשר זה, להתאגדויות וולונטריות יתרונות הנובעים ממאפייני מבנים ארגוניים אלה, כיוון שהן רשת ארגונית הפרושה בחברה וממלאות בעצמן בין כה וכה, בהתאם למטרה שהן הוקמו למענה, לפחות חלק מצורכי האוכלוסייה תוך נגישות לחלקים גדולים ממנה.

9 המודל של מקאדם להסבר התגייסות לפעילות בעלת סיכון גבוה (בשונה מפעילות בעלת סיכון נמוך) מורכב מאינטראקציה בין גורמים מבניים ומאפיינים אישיים. לפי המודל, הזדהות עם ערכי המאבק של התנועה (בלשונו של סנו ועמיתיו "הערכות המסגור") דוחפת להשתתפות בפעילות. עבר אישי של פעילות קודמת וגורמים מבניים (קרי חברות ברשת חברתית של פעילים) משמשים כפריזמה הממקדת את הפרטים להוציא לפועל את אשר הם מאמינים בו, גם אם הדבר כרוך בסיכון.

תנועת הגרילה, החברה האזרחית והמדינה

אחת הבעיות העומדת בפני תנועת הגרילה היא תיאום מטרותיה עם אלה של ההתאגדויות הוולונטריות, אף שהיא משתמשת כאסטרטגיה באמצעים אלימים ולא חוקיים.

תמיכתן של ההתאגדויות הללו משמשת את תנועת הגרילה במאבקה בשלטון ומעניקה לה מרחב פעולה במסגרת המבנים המתווכים בין החברה למדינה. עם זאת, המבנים הארגוניים של החברה אינם מסוגלים לאורך זמן, להיות מנוף להצלחת ההתקוממות, כיוון שהמטרה שלשמה הוקמו אינה ניהול מאבק אליים בשלטון. ארגון הקבע של הגרילה הוא אפוא הגוף שמנהל את המאבק בהתמדה, והוא שפועל לאורך זמן לגיוס ההתאגדויות הוולונטריות כתשתית ארגונית ומסתייע בתמיכתן.

תנועת גרילה, ככל תנועה חברתית, מנהלת מאבק חברתי, אך זהו מאבק אליים נגד השלטון הקיים. טארו מגדיר מאבק חברתי כ"מעגל עימות" (Contentious Cycle), ורואה את המאבק בשלטון כתהליך שהולך ומתפשט בחברה. היכולת להרחיב תהליך זה ולהתמיד בו מאפשרת למתקוממים להשתלט, בסופו של דבר, על המדינה (Tarrow, 1998).

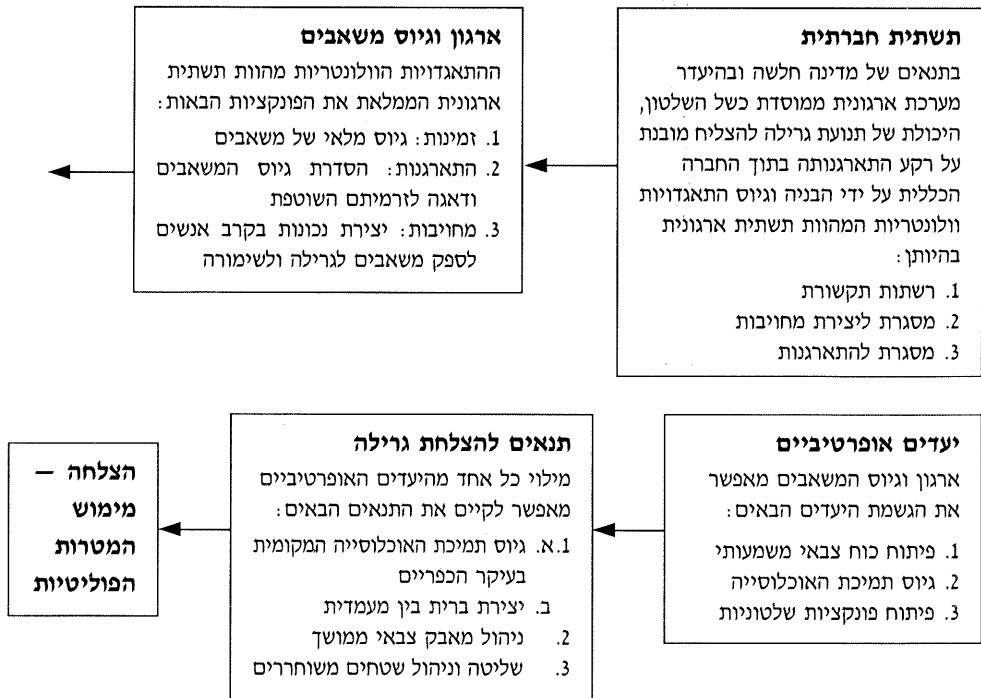
מדינות, שבהן רעיון המדינה אינו נטוע בתפיסה של האוכלוסייה בסיסן רעוע. כאשר זהו המצב וקיימת התנגדות אקטיבית לרעיון המדינה בשמן של אידאולוגיות אחרות, ישנה סכנה מבחינת השלטון הקיים, שהמדינה תתפרק לכמה יחידות או שתתרחש בה מהפכה.

הגרילה נאבקת בשלטון הקיים על השליטה במדינה ומנסה לדחוק את רגליו ממנה. לשם כך, עליה להפיץ את רעיון התנועה בחברה ובד בבד לפעול לדחיקת רעיון המדינה כדי להחליש את השלטון הקיים עד להדחתו בדרך שתאפשר השתלטות על המדינה. לפיכך, את המאבק בין השלטון לתנועת הגרילה אפשר לראות כתהליך שבו מנסה התנועה להרחיב את מעגל העימות בחברה, על ידי הפצת רעיון התנועה ודחיקת רעיון המדינה.

כדי ליצור ריבוי ריבוניות בדרך להשתלטות על המדינה, על תנועת הגרילה לאגד סביבה מעגל עימות, שיאבק בשלטון ויקבל את רעיון התנועה במקום את רעיון המדינה. לשם כך, עליה ליצור תהליך שבו חלקים הולכים וגדלים של החברה מזדהים עם התנועה בסכסוך עם השלטון. ההתאגדויות הוולונטריות

במצב של התאמת מסגור, שבו התנועות הוולונטריות מזדהות עם מטרות המאבק של תנועת הגרילה, מהוות ערוצי תקשורת שדרכם מתרחב מעגל העימות. המאבק האמיתי בתנועת הגרילה אינו מתנהל אפוא בממד הצבאי של המאבק, קרי השאיפה להכרעה צבאית באמצעים אלימים, ולא בממד האזרחי של ניתוק תנועת הגרילה מבסיס התמיכה שלה באופן פרטני, קרי מכיבוש "המוחות והלבבות" של האזרחים, אלא זהו מאבק שמתקיים במרחב החברתי של המבנים המתווכים בין הפרטים למדינה – מאבק על גיוס ההתאגדויות הוולונטריות הקיימות בה.

התשתית החברתית כגורם בהצלחתן של תנועות גרילה

תשתית ארגונית המורכבת מההתאגדויות הוולונטריות הקיימות בחברה, כגון אגודות ספורט, כנסיות, תנועות נוער ועוד, יכולה למלא את שלושת הצרכים הבסיסיים שתנועת הגרילה זקוקה להם כדי לגייס משאבים בהצלחה (זמינות משאבים, התארגנות ומחויבות). גיוס משאבים מוצלח לאורך זמן, מסייע לגרילה

להגשים את יעדיה הארגוניים: גיוס תמיכת האוכלוסייה ויצירת ברית בין-מעמדית, פיתוח כוח צבאי משמעותי ופיתוח פונקציות שלטוניות. כאשר תנועת הגרילה מגשימה יעדים אופרטיביים אלה יש ביכולתה למלא את התנאים להצלחתה. לכן, על תנועת הגרילה לגייס את תמיכת ההתאגדויות הוולונטריות הקיימות בחברה שבה היא פועלת, או, לחלופין, לבנות בעצמה.¹⁰

הממד הבינלאומי

יכולת הלחימה של שני הצדדים (השלטון ותנועת הגרילה) תלויה במידה רבה במשאבים הפנימיים והחיצוניים העומדים לרשותם. התמיכה החיצונית שמקבלים הצדדים במלחמה, היא חלק בלתי נפרד ממערך גיוס המשאבים הכולל. לכן, מעורבותם של גורמים מחוץ למדינה הופכת אותם לצד במערך המשתתפים במלחמת הגרילה, על אף שזו מלחמה פנימית בתוך גבולות המדינה. אפשר היה לשער שהצלחתה של מלחמת גרילה, מתוקף היותה מלחמה עממית, אינה תלויה במעורבותם של גורמים חיצוניים, אלא בגיוס תמיכתה של האוכלוסייה המקומית בלבד. עם זאת, ההיסטוריה של מלחמות הגרילה מלמדת שתנועות גרילה נעזרו במקורות אספקה חיצוניים, ובמקרים מסוימים, התמיכה וגיוס המשאבים החיצוניים אף היוו בסיס עוצמה חשוב (Laqueur, 1977).

התמיכה החיצונית יכולה לסייע הן לגרילה והן לשלטון במאבקם. לסיוע זה חשיבות רבה, בעיקר כאשר השלטון מגלה חולשה בהתמודדות נגד הגרילה בגלל מחסור במשאבים או משום שכוחות הביטחון אינם מאומנים בהתמודדות עם לוחמת גרילה. עם זאת, במלחמות גרילה שונות, כגון בגוואטמלה ובפרו, פעלו לאורך זמן תנועות גרילה ללא סיוע חיצוני. מכאן, שהסיוע החיצוני לבדו אינו מרכיב מכריע במלחמה בין הצדדים ואינו יכול להטות את הכף לכאן או לכאן. לכן כאשר באים להעריך איך תוכרע המלחמה, יש לשקלל עם גורמים חשובים

10 אמנם להקמת התאגדויות על ידי הגרילה ישנו יתרון על פני גיוס התאגדויות אחרות, כיוון שהתאגדויות שהוקמו על ידי הגרילה מחויבות אליה מלכתחילה. אולם, מחויבות ההתאגדויות האחרות חשובה לא פחות. זאת ועוד, יקשה על הגרילה להקים התאגדויות וולונטריות הפרושות על פני כל החברה על הסקטורים השונים המרכיבים אותה. על כן עליה לנצל את התשתית הארגונית שכבר קיימת בחברה בה היא פועלת.

לא פחות כמו כוחה של תנועת הגרילה, חוסנה של המדינה ויכולתם של השלטונות והצבא להתמודד עם תנועת הגרילה.

גורמים מסייעים ואופי הסיוע

מדינת פטרון: גם לשלטון וגם לתנועת הגרילה יכולה להיות מדינת פטרון שתתמוך באחד הצדדים באופן מובהק. תמיכתה של מדינת הפטרון נובעת במידה רבה מהאינטרסים הבינלאומיים שלה. כאשר מיקומה הגאוגרפי אסטרטגי של המדינה, שבה מתרחש המאבק, או יציבותה חשובים למדינה אחרת, היא תתמוך בשלטון, בעיקר אם זו מדינת חסות שלה. לחלופין, למדינה מסוימת יהיה אינטרס לתמוך בתנועת גרילה במדינה אחרת, כאשר יש לה עניין מובהק בהחלפתו של השלטון שם ובעלייתו של שלטון אוהד יותר במקומו. לעתים חל בנאום של מלחמת הגרילה, ומעורבים בה גם גורמים המסוכסכים ביניהם, התומכים כל אחד בצד אחר של הסכסוך. התוצאה היא, שמבחינת מדינת הפטרון, מלחמת הגרילה הופכת להיות "מלחמה בידי שליח" וזירת התגוששות נוספת בין גורמים יריבים במערכת הבינלאומית. מבחינת הגורמים המעורבים במלחמה, הסיוע החיצוני חשוב בגלל המשאבים שמספקת מדינת הפטרון להמשך ניהול המאבק.

ארגונים בינלאומיים: IGO's – ארגונים בין-ממשלתיים – משמשים הן כאחת מזירות הפעולה העיקריות והן כ"שחקן" חשוב במערכת הבינלאומית. לעתים מעורב במלחמת גרילה ארגון בין-ממשלתי אזורי כגון האיחוד האירופי, או ארגון עולמי כמו האו"ם, כחלק מתפקידו לקדם את השלום בעולם ולשמור עליו (על אף שזו מלחמה פנימית ולא בין מדינות).

INGO's – ארגונים טראנס לאומיים – ארגונים המורכבים מהתאגדויות שונות הפועלות בתוך כמה מדינות, לשם מטרה מוצהרת מסוימת, ללא צמידות בגבולות מדיניים. למשל, הכנסייה הקתולית או האינטרנציונל הסוציאליסטי. מעורבותם תהיה בעיקר במישורים הפוליטיים והכלכליים של המלחמה מעצם היותם גופים שאין בידיהם כלים למעורבות צבאית.

גורמים פנימיים במדינות זרות: ייתכן ששני הצדדים יקבלו תמיכה מגורמים פנימיים לא ממשלתיים במדינות זרות בעיקר ארגונים טראנס-לאומיים. גורמים אלה יכולים לסייע גם במשאבים אך בעיקר בתמיכה מורלית והפעלת לחץ פוליטי עקיף, הן על ממשלותיהם והן על השלטון נגדו נלחמת תנועת הגרילה.

תפקידם העיקרי של הארגונים הבינלאומיים, הטראנס-לאומיים והפנים-מדינתיים במדינות זרות, הוא מתן לגיטימציה למאבקה של תנועת הגרילה, בייחוד במלחמות לשחרור לאומי שבהן כרוכה הכרה בינלאומית בזכות ההגדרה העצמית של המורדים.

הסיוע החיצוני לצדדים הלוחמים עיקרו אספקת משאבים חומריים, אולם הוא אינו מתמצה בכך. העזרה לצדדים עשויה לבוא לידי ביטוי בסיוע מדיני ולוגיסטי וכן באימונים צבאיים. להלן אופני הסיוע החיצוני לתנועות גרילה:

כסף ונשק. אספקת המשאבים הללו חשובה לשני הצדדים כדי שיוכלו להילחם האחד בשני. אספקת הנשק מסייעת באופן ישיר ללחימה. הסיוע הכספי מסייע לפיתוח הכוח הצבאי ולפעילות האזרחית הן של הממשלה הן ושל הגרילה המנסות כל אחת בדרכה לרכוש את תמיכתה של האוכלוסייה.

אימון. יכולתו של השלטון להתמודד עם תנועת הגרילה, תלויה במידה רבה במיומנותם של כוחות הביטחון. אימון הכוחות הממשלתיים עשוי לשפר באופן משמעותי את יכולתו הצבאית של השלטון להתמודד עם תנועת הגרילה.

משלוח כוחות. הדרגה הגבוהה ביותר של תמיכה ומעורבות, היא משלוח כוחות צבא של הגורם התומך. בתחום זה ישנן כמה דרגות מעורבות: משלוח יועצים המומחים ללוחמה נגד גרילה; משלוח כוחות פעולה מיוחדים הן בתחום הלחימה והן בתחומים לוגיסטיים שונים כגון רפואה, הנדסה, מודיעין ולוחמה פסיכולוגית; משלוח כוחות צבא קונבנציונליים לאזור.

סיוע דיפלומטי. כאשר ההתמודדות בין השלטון לתנועת הגרילה הופכת משמעותית עבור גורמים מחוץ לגבולות המדינה, היא הופכת גם לעניין מדיני שבו עוסקים גורמים חיצוניים אשר יכולים לתמוך בשלטון או, לחלופין, להפעיל עליו לחץ מדיני ולסייע לתנועת הגרילה בשדה הפעולה המדיני.

ניחוח אמפירי

פרק זה דן בשלושה מקרים של מלחמות גרילה – בניקרגואה, באל-סלבדור ובפרו, תוך בחינה של הממדים הבאים: תוצאות המלחמה, החוסן הממשלי, המגזרים התומכים בכל אחד מן הצדדים, מספר ההתאגדויות שגייס כל צד,

אופיין וגיווןן והגורמים הבינלאומיים שגייס כל אחד מהצדדים הלוחמים. ראשית אציג את ההשערות, הגדרת המשתנים והמתודולוגיה, לאחר מכן אציג את עקרי האירועים בשלושת המקרים שיידונו בחלק זה.

השערות ומשתנים

ההנחה העומדת בבסיס ההשערות שאציג להלן היא, שבקרב מרבית המגזרים, בחברה שבה פועלת תנועת גרילה, קיימים רשתות ומבנים ארגוניים, בין אם הוקמו על ידי הגרילה ובין אם לאו.

כמות – מספר ההתאגדויות הוולונטריות:

מלחמת גרילה היא אסטרטגיה המצריכה מאמץ מאורגן. לשם כך דרושים משאבים ויכולת ארגונית. ההתאגדויות הוולונטריות התומכות בגרילה, הן מקור לגיוס חברים ולאספקת משאבים חומריים שונים, ומשמשות כרשת תקשורת חברתית המפיצה את רעיונות התנועה. תמיכתן של ההתאגדויות הוולונטריות בתנועת הגרילה מאפשרת לה להעמיק את אחיזתה באוכלוסייה ומעניקות לה חוסן להתמיד במלחמת הגרילה.

ההשערה היא שככל שגדל מספר ההתאגדויות הוולונטריות התומכות בתנועת הגרילה, גדלה מידת הצלחתה בהגשמת מטרותיה הפוליטיות.

איכות – סוג ההתאגדויות הוולונטריות:

תמיכתם של ארגונים שונים כגון אגודות ספורט, ארגוני דת, אגודות צדקה ועוד, מאפשרת לתנועה להגביר את השפעתה על החברה בשני אופנים:

א. אפשרות מגע עם תת־אוכלוסיות שונות. ייתכן שלגרילה לא הייתה נגישות קלה לאוכלוסיות מסוימות, ללא תמיכת הארגונים המשותפים לאוכלוסיות אלה, גם אם היא נתמכת על ידי מספר רב של ארגונים חברתיים הדומים באופיים.

ב. מעורבות במגוון תחומי חיים. כאשר לגרילה מעורבות בארגונים הנוגעים בתחומי חיים שונים, מובטחת נגישותה למרחבי פעולה חברתיים רבים יותר. דומיננטיות של התנועה במרחבי פעולה חברתיים שונים מאפשרת לה להשפיע על החברה בהיבטים רבים יותר של החיים ובכך להעמיק את אחיזתה בקרב האוכלוסייה המקומית.

ההשערה היא שככל שמתרחב מגוון ההתאגדויות הוולונטריות התומכות בתנועת הגרילה, גדלה מידת הצלחתה בהגשמת מטרותיה הפוליטיות.¹¹

גיוון – מגוון ההתאגדויות הוולונטריות:

בהקשר זה, הדבר החשוב ביותר הוא, שהגרילה תזכה לתמיכת מגזרים רבים ככל האפשר, כדי ליצור תמיכה חברתית רחבה. יצירה של ברית החוצה מעמדות, שתחזיק לאורך זמן, עשויה להתקיים באמצעות רשתות ארגוניות המחויבות לגרילה ומשתייכות למגזרים שונים, ומהוות מבנה חברתי היכול לשמר תמיכה של מגזרים שונים בחברה.

ההשערה היא שככל שרבים המגזרים שההתאגדויות הוולונטריות התומכות בתנועת הגרילה משתייכות אליהם, גדלה מידת הצלחתה בהגשמת מטרותיה הפוליטיות.¹²

הגדרת המשתנים

המשתנה התלוי – הצלחה בהגשמת המטרה הפוליטית

באופן כללי, אם מסווגים תנועות גרילה על פי מטרותיהן, ישנם שני סוגים של תנועת גרילה: אלו השואפות לבצע מהפכה חברתית ואלו המנהלות התקוממות ושואפות לגרש שליט זר או פולש, כאשר המכנה המשותף שלהן הוא הרצון להחליף את השלטון הקיים. אולם, תפיסת השלטון וניהול ענייני המדינה על ידי תנועת הגרילה, אינה גורמת תמיד לשינויים מרחיקי לכת ביחסים החברתיים, הכלכליים והפוליטיים, ואינה מביאה למהפכה לאחר תפיסת השלטון גם אם התנועה התיימרה להיות מהפכנית. לכן, ישנו קושי להגדיר את תוצאות מלחמת הגרילה על פי האידאולוגיה הפוליטית והחברתית של תנועת הגרילה ולבחון את מידת הצלחה על פי מידת הגשמת האידאולוגיה המהפכנית. לפיכך, אגדיר את המטרה הפוליטית של תנועת הגרילה על פי המכנה המשותף לתנועות הגרילה

11 משתי ההשערות הראשונות נובעת בעקיפין ההשערה הבאה: ככל שאדם חבר במספר ובמגוון רב יותר של ארגונים חברתיים התומכים בגרילה, תמיכתו בתנועת הגרילה גוברת. אולם אין בכוונתי לדון בהשערה זו או לנסות לבדוק אותה בניתוח האמפירי.

12 יש לסייג השערה זו ולומר שהיא אינה תקפה כאשר ישנו מעמד דומיננטי אחד בחברה, המהווה את המרכיב המשמעותי והעיקרי בה, כגון במדינות שבהן מעמד האיכרים מהווה כמעט את כל האוכלוסייה.

משני הסוגים, שהוא ניהול התקוממות שבאמצעותה שואפת תנועה חברתית להוות תחליף בפועל לשלטון הקיים ולהשתלט על המדינה.

מדינה אפשר להגדיר כ"מערכת ממוסדת הטוענת לשליטה בלעדית על השימוש בכוח על טריטוריה מסוימת" (Jenkins and Klandermans, 1995). לקיומה של מדינה נחוצים שלושה מרכיבים: מרכיב חומרי – אוכלוסייה ושטח מסוים; מרכיב מוסדי – מערכת מוסדות המרכיבה את הממשל וכוללת ממשלה, בית מחוקקים, גופים שיפוטיים ומנהליים וכן חוקים, נהלים ונורמות שעל פיהם מתפקדת המערכת השלטונית; מרכיב רעיוני – יסוד סמכות גופי המדינה אצל האזרחים (Buzan, 1991).

כדי למדוד את מידת ההצלחה, יש להגדיר לפחות שלושה מצבים עיקריים אפשריים: הצלחה, כישלון והיעדר הכרעה.

הצלחה בהקשר זה היא התמוטטות השלטון הקיים, תפיסת השלטון המרכזי בידי תנועת הגרילה והיעדר גוף נוסף במדינה המקיים שליטה על חלקים ממנה. **כישלון** בהקשר זה הוא התמוטטות תנועת הגרילה והתפרקותה כגוף הנאבק בשלטון הקיים על השליטה במדינה.

המכנה המשותף לכישלון ולהצלחה הוא, שבסופו של המאבק נותר גוף אחד בלבד בעל שליטה בלעדית על המדינה, בעוד הגוף השני מתמוטט ואינו שולט בפועל על המערכת המדינית שפעל בה או על חלק ממנה.

היעדר הכרעה הוא מצב שבו חוץ מן הממשלה קיים עוד גוף אחד לפחות (למשל תנועת הגרילה), הטוען להיותו שלטון חלופי, והאוכלוסייה שקיבלה עד אותו זמן את מרותו של השלטון הקיים, נאלצת לעמוד מול תביעות מנוגדות משני הצדדים וחלקים ממנה אכן מציינים לגוף החלופי, מתגייסים לכוחות הצבא שלו, משלמים לו מסים, מספקים לו מזון ועוד. כאשר מתקיים מצב אנומלי, שבו ישנן כמה ריבונויות באותה המדינה (Tilly, 1978).

שני המצבים הקיצוניים – הצלחה וכישלון – ברורים למדי. מצב הביניים, כפי שהוגדר לעיל, עדיין מותיר טווח רחב של אפשרויות, השונות מאוד זו מזו, ובהן אף צד מהצדדים היריבים אינו מכריע את השני. ייתכן שהשלטון או, לחלופין, תנועת הגרילה, שולטים בשטח נרחב או מצומצם משטח המדינה ועל אוכלוסייה קטנה או גדולה, כאשר הפערים ביניהם עלולים להיות משמעותיים, אולם גם מקרים אלה יוגדרו באותה קטגוריה – היעדר הכרעה.

שני המרכיבים המשתנים בין התוצאות השונות של המלחמה הם זהות

הגוף השולט ומספר הגופים השולטים במדינה. לכן, למידת השליטה של תנועת הגרילה במדינה יש רק חשיבות משנית, ובהתאם לכך תכלול ההגדרה התפעולית (האופרציונלית) של המשתנה "מידת ההצלחה" רק את שלוש הדרגות העיקריות של תוצאת המלחמה: כישלון, היעדר הכרעה והצלחה מבחינת הגרילה.

תוצאות המלחמה ייבדקו לאור המצב הנתון בסיומו של המאבק האלים בין הצדדים, בשני המקרים כאשר אחד מהם הובס, או כאשר שניהם שורדים ומנהלים ביניהם משא ומתן לסיום הסכסוך. שלושת המדדים שיגדירו את מידת ההצלחה הם שטח, אוכלוסייה ופונקציות שלטוניות. כיוון שמטרת תנועת הגרילה להפוך לשליטה על המדינה, שלושת המדדים לבחינת מידת הצלחתה הם שלושת מרכיביה הבסיסיים של המדינה: שטח, שלטון ואוכלוסייה.

שטח – שליטה על שטח המדינה כולה או על חלקים ממנה; אוכלוסייה – שליטה על חלק מאוכלוסיית המדינה או על כולה; פונקציות שלטוניות – להגדרת חלק זה נבחרו שלוש הפונקציות העיקריות המקבילות לאלו שממלאים שלטונות במדינות רבות בעולם: שמירה על האוכלוסייה מפני איומים חיצוניים; שמירה על הסדר הפנימי במדינה; דאגה לרווחת האוכלוסייה כגון חינוך, שירותי בריאות ועוד (Moore, 1979). לפיכך, היעדר הכרעה בהקשר זה הוא כאשר תנועת הגרילה מצליחה למלא רק כמה מן הפונקציות השלטוניות על חלק מן השטח או/או אוכלוסיית המדינה.

המשתנה הבלתי תלוי – התאגדויות וולונטריות

התאגדויות וולונטריות הן קבוצות שאנשים חופשיים להצטרף אליהן או לעזוב אותן כרצונם. החברים בהן מגדירים את מטרותיהן ואת הדרכים להשיגן והן אינן תלויות במקורות חיצוניים (Krysan and D'Antonio, 1992).

התאגדויות אלו ממלאות כמה פונקציות. ברמה האישית הן ממלאות פונקציות כגון לימוד של נורמות חברתיות, ידע וכן מפתחות כישורי ארגון והנהגה. ברמה החברתית הן ממלאות תפקיד של אינטגרציה חברתית ומרחב התכנסות ומפגש ברמה המקומית, האזורית והלאומית ומשמשות לגיוס תרומות, כמערכות הסברה וכמרחבי פעילות שבהם יכולים להתרחש שינויים חברתיים (Sills, 1968).

התאגדויות וולונטריות יכולות להיות מפלגות, תנועות חברתיות, ארגונים דתיים, ארגוני צדקה, קבוצות אינטרס ועוד. סך הארגונים המרכיבים את החברה האזרחית במדינה מסוימת, הוא המאגר שמתוכו הגרילה מגייסת את ההתאגדויות הוולונטריות.

קבוצות משניות שאינן זרוע של המדינה אך גם אינן משפחתיות או שבטיות הן המרכיבות את החברה האזרחית. לפיכך, קבוצה תיחשב התאגדות וולונטרית כאשר תקיים שלושה תנאים: קבוצה מאוגדת לשם מטרה משותפת כלשהי מעבר לעצם קיומה, שאינה שבטית או משפחתית ואינה זרוע של המדינה.

שיטת המחקר ואוכלוסיית המחקר

שיטת המחקר שבה אשתמש היא שיטה השוואתית איכותית. כל ניסיון הכללה בנושא הגרילה חשוף לטענות בדבר הסברים הנובעים משונות בתנאי המקום והזמן. אופיה של מלחמת גרילה כמלחמה זעירה, שהגורם האנושי דומיננטי בה, מצריך שימת לב לפרטי הנוף האנושי והגאוגרפי המקומי. לפיכך, בגרילה חמורה במיוחד בעיית ההסברים החלופיים, הנובעים מההיסטוריה המקומית. לכן, אשתמש "בגישת השוני" שבה השונות בין המקרים שאבחן באה לידי ביטוי במשתנה התלוי – מידת ההצלחה, ואילו הדמיון בתנאי המקום שאינם משתני התאוריה יהיה רב ככל הניתן. זאת, במטרה לבדוק האם השונות במשתנה התלוי מתקיימת בהתאם לשונות במשתנה הבלתי-תלוי תוך ניסיון לנטרל הסברים חלופיים (Mill, 1973).

אוכלוסיית המחקר כוללת, כאמור לעיל, שלוש מדינות באמריקה הלטינית שסבלו ממלחמות גרילה. אמריקה הלטינית נבחרה לשמש כאבן בוחן להשערות המחקר, כיוון שיחסית לאזורים אחרים בעולם, מתקיימת שם פעילות רבה של תנועות גרילה. המקרים שנבחרו ינותחו בגלל השונות ביניהם במשתנה התלוי "מידת ההצלחה", כאשר כל אחד מהם מייצג ערך שונה של משתנה זה: הצלחה – תנועת הגרילה בניקרגואה, 1971–1979; היעדר הכרעה – מלחמת האזרחים באל סלבדור, 1980–1992; כישלון – תנועת "הנתיב הזוהר" בפרו, 1980–1992.

דיון השוואתי

הצלחה – הגרילה בניקרגואה 1971–1979

"שושלת סומוזה" שלטה בניקרגואה משנות השלושים של המאה העשרים ועד לפילת משטרו של אנסטאסיו סומוזה דיבליה. הנשיא השלישי והאחרון בשושלת התחיל את תקופת שלטונו בשנת 1967, והופל בשנת 1979. הסנדיניסטים (הקוראים עצמם על שם מנהיג הגרילה משנות השלושים, אוגוסטו סנדינו) החלו את מאבקם בשושלת סומוזה בשנת 1961, כשש שנים לפני עלייתו לשלטון של אנסטאסיו סומוזה. הם הקימו את תנועתם המחתרתית, ה-FSLN (החזית הסנדיניסטית לשחרור לאומי), במטרה להפיל את שלטונה של השושלת. עד סוף שנת 1967, תחת שלטונו של לואיס סומוזה, נהרגו או נכלאו כמעט כל ראשי ההתארגנות, אולם אלה ששרדו ברחו לאזור הגבעות בצפון המדינה והמשיכו את פעילותם משם. בהשפעת קסטרו וצ'ה גווארה, הם פעלו, עד אמצע שנות השבעים, באסטרטגיה של קבוצה מהפכנית קטנה (FOCO), בנוסח המהפכה הקובנית.

בשנת 1972 ארעה בניקרגואה רעידת אדמה חזקה מאוד שבה נהרגו אלפי אזרחים (12,000–20,000) והתמוטטו מאות אלפי מבנים. הנשיא סומוזה והמשמר הלאומי לקחו לכיסם הפרטי את הסיוע הבינלאומי שנשלח לאזרחים. במקביל מינה עצמו סומוזה ליושב הראש של ועדת החירום הלאומית. בעוד סומוזה מתעשר ומחזק את משטרו, האוכלוסייה בניקרגואה הפכה לאחת העניות בעולם. האבטלה הגיעה ל-36%, וכ-60% מן האוכלוסייה סבלה מתת־תזונה.

בבחירות שהתקיימו בשנת 1974 שוב ניצח סומוזה. באותה שנה ביצע ה-FSLN כמה פעולות גרילה מוצלחות נגד המשמר הלאומי וביסס את מעמדו כתנועת גרילה רחבת היקף. בשנים 1977–1978 מנו הסנדיניסטים כ-5,000 לוחמים והמלחמה בשלטון הגיעה לשיאה. קבוצה של 12 אנשים ידועים בניקרגואה הקימה תנועת אופוזיציה רחבה (FAO), יחד עם האיחוד הדמוקרטי החופשי והתנועה הדמוקרטית. היא הצהירה מעל דפי העיתון *La-Prensa*, כי לא ייתכן פתרון מדיני ללא שיתוף ה-FSLN. הכנסייה בניקרגואה, תמכה גם היא באופן מוצהר ב-FAO. בינואר 1978 נרצח פדרו חואקין קמורו, המוציא לאור של *La-Prensa*. החשד נפל על סומוזה, ובעקבות האירוע הזה הצטרפו למחנה המתנגדים גם חלקים רחבים של המגזר העסקי והמקצועי.

במקביל להתרחשויות אלה, הקים ה-FSLN את התנועה העממית המאוחדת

(MPU), שכללה איגודי עובדים, סטודנטים וקבוצות נוצריות. בכך הפכו הסנדיניסטים לקבוצת האופוזיציה הגדולה והמאורגנת ביותר בניקרגואה. באוגוסט 1978 הצליח ה-FSLN להשתלט על הארמון הלאומי ואילץ את סומוזה לשחרר אסירים פוליטיים ולשלם כופר. באביב 1979 איבד למעשה סומוזה את השליטה במדינה, אולם סירב להודות בתבוסתו והורה להמשיך בדיכוי המרד תוך רצח אזרחים רבים. באותו זמן הפסיקה ארצות-הברית את תמיכתה בסומוזה. ביולי ברח סומוזה מניקרגואה לארצות הברית ולאחר מכן לפראגוואי. ב-19 ביולי נכנע המשמר הלאומי והסנדיניסטים תפסו את השלטון (Lafeber, 1983; Landau, 1993; Tenenbaum, 1996; Balderson, Gonzales and Lopez, 2000).

חוסר הכרעה ("תיקו") – מלחמת האזרחים באל-סלבדור 1980–1992

בשנת 1977 התקיימו באל-סלבדור בחירות, ובעקבותיהן פרצו מהומות והפגנות בטענה כי היו מזויפות. לנשיא נבחר רומרו מנה נציג הימין. במהלך השנה שאחרי הבחירות החלו לפעול ברחובות "חוליות המוות" שתפקידן היה "לטפל" באזרחים מתנגדי המשטר. באוקטובר 1979 הייתה הפיכה מוצלחת והקולונל אדולפו מתנו וחיימה עבדול גיטיירז תפסו את השלטון. השניים הללו עמדו בראש חונטה מהפכנית – חצי צבאית וחצי אזרחית – שיזמה והפעילה רפורמה אגררית והתירה פעולה חופשית של מפלגות. השלטון החדש זכה בתמיכתה המלאה של ארצות הברית על אף שמעבר לבחירות לא הייתה בו הרבה דמוקרטיה.

בשנת 1980, במקביל להחמרת פעולות כוחות הביטחון והתרחבות ההפגנות, החלו התנגשויות אלימות בין מהפכנים ובין הצבא. באוקטובר אותה השנה, הקימו חמש קבוצות מהפכניות שונות מן השמאל את ה-FMLN (Farabundo Marti National Liberation Front), על שם פראבונדו מארטי המהפכן הקומוניסט, יליד אל-סלבדור, שהצטרף למרד של סנדינו בניקרגואה בסוף שנות העשרים. הקבוצות שהקימו את הארגון היו כוחות השחרור העממיים – פראבונדו מארטי; הכוחות החמושים של ההתנגדות הלאומית; צבא המהפכה העממי; המפלגה הקומוניסטית של אל-סלבדור; מפלגת הפועלים המהפכנית המרכז-אמריקנית. הארגון שימש כמבנה פיקוד משותף לקבוצות אלה. לארגון גם הייתה זרוע אזרחית ה-RDF (Revolutionary Democratic

(Front). בשנת 1981 יזמו המורדים התקפה רחבת היקף ושבתה כללית כדי להפיל את הממשלה. הצבא הנחית מכת נגד במטרה לחסל את המורדים. שני הצדדים נכשלו בהשגת מטרותיהם.

המורדים שיבשו חלקים מהכלכלה והתקיפו מטרות תשתית שונות כגון תחנות כוח, גשרים וכו', כמו גם חטיפות לצורך כופר. התקפות אלה גרמו נזקים בסדר גודל של מיליארד דולר. ארצות הברית שלחה סיוע רחב היקף לממשלה, בסדר גודל של מאות מיליוני דולרים. באמצע שנות השמונים לאף לא אחד מהצדדים היה יתרון אסטרטגי. המורדים שלטו בשתי פרובינציות צפוניות וכוחם הצבאי מנה כ-8,000 לוחמים. הממשלה שלטה בשאר המדינה וכוחות הביטחון שלה מנו כ-50,000 אנשים. מניין ההרוגים עד שנת 1986 היה כ-50,000.

בשנת 1987 ניהלו המורדים והממשלה משא ומתן, אך ללא תוצאות. בשנת 1992, לאחר משא ומתן ארוך בחסות האו"ם, הגיעו הצדדים להסכם שלום. מניין ההרוגים במלחמה היה כ-80,000 נפש מתוך אוכלוסיית אל-סלבדור, שמנתה בשנת 1991 כ-5.4 מיליון נפש. המלחמה הסתיימה במעין "תיקון" בין הצדדים (Landau, 1993; Tenenbaum, 1996).¹³

כישלון – "הנתיב הזוהר" בפרו 1980–1992

תנועת "הנתיב הזוהר", שמה הלא רשמי של המפלגה הקומוניסטית הפרואנית, הקימה ארגון חשאי כבר בשנת 1970, אך החלה בפעילותה רק במאי 1980. את התנועה הנהיג אבימאל גוזמן, פרופסור לפילוסופיה באוניברסיטת סאן קריסטובל דה הוואמנגה, במחוז איאקוצ'ו (Ayacucho), השוכן בדרום מערב האנדים, שם גם הקים את התנועה שהתפשטה עד מהרה למחוזות אחרים.

הדמוקרטיה שבה לפרו לאחר 12 שנה שבהן התקיימה בה דיקטטורה צבאית. במאי 1980, בשעה שהתקיימו הבחירות החופשיות הראשונות

13 הסקירה התבססה על המקורות הבאים:

History Of El-Salvador, <http://www.countryreports.org/history/elhist.html> US Department of State: Bureau of Western Hemisphere Affairs, Background Note: El Salvador PROFILE, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2003.htm>

לאחר השלטון הצבאי, שיבשו חברי התנועה את מהלך הבחירות באזור איאקוצ'ו, למרות התנגדותו של "הנתיב הזוהר" לדיקטטורה הצבאית. נוסף על ההתנגשויות הצבאיות, נקטה התנועה גם בטקטיקה של פעולות טרור כמו התנקשויות באנשי הממשל ונציגיו, שוד בנקים, חטיפות ועוד. חלק מפעולותיה מומנו מסחר בסמים. במהלך המחצית הראשונה של שנות השמונים, בתקופת שלטונו של הנשיא בלאונדה ועל רקע המצב הכלכלי הקשה בפרו, הצטרפו אליה רבים והיא הרחיבה את פעילותה גם לעבר הערים. בתוך זמן קצר היה "הנתיב הזוהר" לכוח משמעותי ברמה כלל ארצית, ואיים על יציבות השלטון. תגובת הנשיא החדש, אלן גרסיה, הייתה תקיפה ואלימה. בפעולות האלימות בין השלטון ובין "הנתיב הזוהר" בשנים 1980–1992 נהרגו 25,000 אזרחים.

בספטמבר 1992, בתקופת שלטונו של אלברטו פוגיימורי, הוכתה התנועה מכה אנושה, כאשר כוחות הביטחון הפרואניים לכדו את אבימאל גוזמן, מנהיגה הכריזמטי של התנועה, ואתו כ-19 ממנהיגיה הבכירים, בעת שתכננו מתקפת גרילה רחבת היקף. מתוך בית הכלא קרא גוזמן להסכם שלום עם הממשלה. לאחר מכן רק חברי תנועה בודדים המשיכו בפעילותם (Landau, 1993; Tenenbaum, 1996; Balderson, Gonzales and Lopez, 2000).

תוצאות המלחמה¹⁴

כל אחד המקרים שנבחנו בחלק האמפירי מייצג ערך שונה של המשתנה התלוי – קרי תוצאה אפשרית אחרת של מלחמת גרילה. הנתונים המוצגים כאן הם תמונת המצב לאחר הפסקת הפעילות האלימה בין הצדדים הלוחמים: המדינה ותנועת הגרילה, על פי הממדים שנקבעו בהגדרה התפעולית של המשתנה הבלתי תלוי – מידת ההצלחה בהגשמת המטרה הפוליטית.

14 סעיף זה נכתב בהסתמך על המקורות הבאים: Tenenbaum, 1996; Lafeber, 1983; Foley, 1996; Landau 1993; Balderson, Gonzales and Lopez 2000

**טבלה 1: תוצאות המלחמה בין השלטון ובין תנועת הגרילה
בניקרגואה, באל-סלבדור ובפרו**

פרו		אל-סלבדור		ניקרגואה	
תנועת הגרילה	השלטון	תנועת הגרילה	השלטון	תנועת הגרילה	השלטון
לא	בכל השטח	כ-1/3	כ-2/3	בכל השטח	לא
לא	בכולה	חלקית	חלקית	בכולה	לא
לא	כן	חלקית	חלקית	כן	לא
לא	חלקית	חלקית	חלקית	כן	לא
לא	חלקית	חלקית	חלקית	כן	לא

שליטה על שטח המדינה
שליטה על אוכלוסייה
שמירה על האוכלוסייה מפני איומים חיצוניים
שמירה על הסדר הפנימי במדינה
דאגה לרווחת האוכלוסייה כגון חינוך, שירותי בריאות ועוד

באופן בולט אפשר לראות שבמקרה של ניצחון לגרילה היא זכתה לשליטה מלאה בכל הממדים: שטח, אוכלוסייה וממשל. במקרה של היעדר הכרעה, המדינה ותנועת הגרילה חילקו ביניהם את ההישגים שליטה על השטח ואוכלוסייה ומילוי פונקציות שלטוניות, ולכן גם את השליטה במדינה. במקרה של פרו אמנם זכתה תנועת הגרילה להישגים מרשימים בשלבים שונים של המלחמה, אולם בסופו של העימות האלים התמוטטה התנועה כמעט כליל בלא שהצליחה להשיג שליטה על שטח או על קבוצת אוכלוסייה מסוימת, ועל אחת כמה וכמה לא הצליחה למלא פונקציות שלטוניות בסיסיות. הצלחתם של השלטונות בשמירת הסדר במדינה ובדאגה לרווחת האוכלוסייה הייתה חלקית בלבד, בגלל חולשתם, חוסר איכפתיות ומצב כלכלי קשה. ממדים אלה קשורים למידת חוסנה של המדינה, ומהם אפשר ללמוד שתנועת "הנתיב הזוהר" נכשלה למרות אזלת ידו של השלטון ולא בגלל תפקודו המוצלח. מכאן, שהצלחתה של תנועת גרילה אינה יכולה להתבסס רק על חוסר שביעות רצון של האוכלוסייה. כישלוננו של השלטון בפרו לשרת את אזרחי המדינה מסביר אפוא רק באופן חלקי את צמיחתה של תנועת הגרילה שם ואת הצלחתה, לפחות בשלבים הראשונים של המלחמה, לשמש חלופה לשלטון בעיקר באזורים שננטשו על ידו.

חוסן ממשלי¹⁵

כאמור לעיל, שלושה ממדים עיקריים משפיעים על חוסנה של מדינה: אופי המשטר בה, תפקודם של נושאי המשרות המרכזיות ברשות המבצעת ומוסדות המדינה.

מידת הנגישות הפוליטית נקבעת על פי מידת הנגישות של מגזרים שונים בחברה לתהליכי קבלת החלטות ולאפשרות להשתתף בתהליך הפוליטי החוקי. המדד להגדרת מידת הנגישות מורכב מחמש דרגות: 1. חוסר נגישות – אין נגישות לאף מגזר או מעמד כולל המעמד העליון (מלבד אנשי השלטון הנאמנים לשליט וממונים על ידו); 2. נגישות מצומצמת – נגישות של המעמד העליון בלבד או של קבוצה אתנית אחת; 3. נגישות בינונית – נגישות של המעמד העליון ושל חלק מהמעמד הבינוני או של כמה קבוצות אתניות מובחנות; 4. נגישות גבוהה – נגישות של המעמד העליון, מעמד הביניים וחלק ממגזרי המעמד הנמוך או נגישות לרוב הקבוצות האתניות במדינה; 5. נגישות מלאה – נגישות לכלל המגזרים בחברה.

המדד להגדרת המחויבות של נושאי המשרות נקבע על פי מחויבותם לחלוקת המשאבים לאזרחים: 1. חוסר מחויבות – אין חלוקת משאבים לכלל האזרחים, אלא למקורבי השלטון בלבד; 2. מחויבות נמוכה – חלוקת משאבים מועטה, לרוב שחיתות נרחבת בקרב פקידי הממשל; 3. מחויבות בינונית – חלוקת משאבים לחלק ממגזרי האוכלוסייה; 4. מחויבות גבוהה – ככלל חלוקה של משאבי המדינה לאזרחים.

המדד להגדרת מידת העקיבות והתיאום בין מוסדות המדינה: 1. תיאום ועקיבות נמוכים – הרשות המבצעת אינה מצייתת כולה למקור סמכות אחיד וברור; 2. תיאום ועקיבות בינוניים – ישנו מקור סמכות ברור, אך לא אחיד; 3. תיאום ועקיבות גבוהים – הרשות המבצעת מצייתת כולה למקור סמכות ברור ואחיד.

על פי המדדים הללו, מדינה בעלת חוסן ממשלי רעוע היא מדינה שמקבלת ציון בינוני ומטה בלפחות שניים מתוך שלושת המדדים.

15 פרק זה נכתב בהסתמך על המקורות הבאים: Black, 1981; Booth, 1982; Byrne, 1996; Degregori, 1998; Huber, 1995; Lafeber, 1983; Landau, 1993; Marks, 1992; McClintock, 1989; McClintock, 1998; Stepan, 1978; Tarazona-Sevillano, 1990

טבלה 2: חוסן הממשל בניקראגואה, באל-סלבדור ובפרו

ניקראגואה	אל-סלבדור	פרו
אופי המשטר*	חוסר נגישות פוליטית	נגישות פוליטית גבוהה – מלאה
תפקוד נושאי המשרות*	חוסר מחויבות	מחויבות בינונית
מוסדות המדינה*	תיאום ועקיבות גבוהים	תיאום ועקיבות בינוניים
	תיאום ועקיבות בינוניים – נמוכים	תיאום ועקיבות בינוניים

* להגדרה ראו לעיל עמ' 11 – 12.

הטבלה מראה שחוסן של המדינות ניקראגואה, אל-סלבדור ופרו רעוע. עם זאת, ישנו פער במידת החוסן גם בין המדינות הללו. ניקראגואה קיבלה את ציון החוסן הנמוך ביותר בשני מדדים ובאחד את הציון הגבוה ביותר. אל-סלבדור קיבלה שלושה ציונים בינוניים בשלושת המדדים, ופרו ציון גבוה במדד אחד ובינוני בשניים האחרים. מכאן, שחוסנה של פרו הוא הגבוה מבין השלוש וחוסנה של ניקראגואה הנמוך ביותר.

חוסן של מדינות הוא מרכיב משמעותי המשפיע על תוצאות המלחמה. יש גם מתאם בין מידת הצלחתה של תנועת הגרילה למידת חוסנה של המדינה: בניקראגואה בעלת החוסן המדיני הקטן ביותר הצליחה תנועת הגרילה במלחמתה; באל-סלבדור שיחסית לניקראגואה היא בעלת חוסן גדול יותר הסתיימה המלחמה בהיעדר הכרעה; בפרו בעלת החוסן הגדול ביותר מבין השלוש הסתיימה המלחמה בכישלון הגרילה.

במהלך המלחמות הללו השתנתה מידת חוסן של המדינות והשפיעה על מידת הצלחתה של תנועת הגרילה. במקרה של ניקראגואה, ככל שחלף הזמן כך איבדה המדינה מחוסנה משום שלמגזרים שונים באוכלוסייה לא ניתנה כל אפשרות להשפיע בדרכים חוקיות על המערכת הפוליטית; אנסטסיו גרסיה סומוזה דחה כל ניסיון למשא ומתן גם מצד המעמד העליון הרפורמי.

באל-סלבדור התקיימו מערכות בחירות ולמרות האלימות הרבה והזיזופים, הקשו הבחירות הדמוקרטיות על תנועת הגרילה לגייס את המעמד הבינוני כולו למאבק, כיוון שהיו ממנו שקיבלו את המערכת הפוליטית הקיימת, שהעניקה לו נגישות מסוימת לתהליכי עיצוב המדיניות. תנועת הגרילה לא

גייסה מספיק מגזרים בחברה כדי להשתלט על המדינה כולה והתוצאה הייתה חוסר הכרעה.

בפרו באה חולשת המדינה לידי ביטוי בעיקר בתחילת המלחמה בשני אופנים: היעדר נוכחות ריבונית בחלקים מסוימים של המדינה, ואזלת יד במתן שירותים הכרחיים לאוכלוסייה. כאשר החל השלטון להפגין נוכחות (בעיקר צבאית) בחלקים נרחבים של פרו וכן לספק לתושבים שירותים אזרחיים מפותחים יותר (יחסית לאלה שניתנו להם בעבר) נחלשה תנועת הגרילה באזורים אלה אף שלא נעלמה כליל.

הזנחת האוכלוסייה בפרו גם באזורים העירוניים, הביאה לפריחה של התאגדויות וולונטריות בתחומים שונים, שמטרתן הייתה לסייע לאוכלוסייה במתן שירותים שונים שהמדינה לא העניקה. במצב זה, כאשר ישנו חלל ממשלי, ובפרו מותרת הקמה של התאגדויות כאלה, יכולה הייתה תנועת "הנתיב הזוהר" להקים בקלות יחסית מערכות מקבילות לאלו של השלטון, דבר שהחליש את המדינה וחתר תחת השלטון.

ככלל, המתאם בין חוסנה של המדינה להצלחתה של תנועת הגרילה מראה שתנועת גרילה תתקשה לפעול ולשגשג במדינה חזקה, אך תפעל ותשגשג במדינה חלשה ותקים מערכות חלופיות לשלטון ותתמודד עמו על השליטה במדינה.

עם זאת, חוסן רעוע לכשעצמו הוא תנאי הכרחי אך לא מספיק להצלחתה של תנועת גרילה להחליף את השלטון הקיים. תנועת גרילה שאינה מאורגנת, לא תצליח להוציא לפועל מאבק אלים ממושך ולא תצליח בגיוס תשתית חברתית ובהחלפת השלטון הקיים.

תמיכת גורמים חיצוניים¹⁶

מערך הגורמים המסייעים למדינה ולתנועת הגרילה לגייס משאבים, מורכב מגורמים פנימיים ומגורמים חיצוניים השייכים למערכת הבינלאומית. את מידת

16 סעיף זה נכתב בהסתמך על המקורות הבאים: Barry, 1984; Bagley, 1984; Vergara and Castro, 1988; Cox, 1980; Evans, 1984; Falcoff, 1984; Gordon and Munro, 1983; Grabendorff, 1984; Hamilton Pastor, 1988; Klare and Arnson, 1981; McClintock, 1998; Millett, 1984; Mujal-Leon, 1984; Robbins, 1984; Valenta and Valenta, 1984; Williams, 1984

הסיוע של הגורמים החיצוניים יש לבחון בכל מקרה ומקרה בהשוואה בין הסיוע שקיבל השלטון לבין הסיוע שקיבלה תנועת הגרילה. הפער ביניהם יצביע על מאזן גיוס המשאבים בזירה הבינלאומית בכל מקרה ומקרה. מדד הסיוע החיצוני מורכב משני חלקים: מקורות הסיוע והיקפו. מדד מקורות הסיוע הן לשלטון והן לתנועת הגרילה נקבע לפי גיוון ומספר מקורות הסיוע: היעדר סיוע – אין אף גורם בינלאומי שמסייע; מעטים – סיוע ממספר מצומצם של גורמים ובעלי יכולת סיוע נמוכה יחסית; רבים – סיוע ממספר רב של גורמים או מספר גורמים בעלי יכולת סיוע רבה. מדד היקף הסיוע מורכב מהדרגות הבאות: היעדר סיוע – אין שום סיוע; סיוע בהיקף מצומצם – סיוע מועט ובעיקר בתחום הדיפלומטי הצהרתי; סיוע בהיקף בינוני – סיוע רב יותר ובתחומים נוספים כגון כלכלי, לוגיסטי, נשק; סיוע רב – סיוע בהיקף גדול במגוון תחומים: דיפלומטי, כלכלי, נשק, אימון, משלוח חיילים.

טבלה 3: תמיכת גורמים חיצוניים בגיוס משאבים לניקרגואה, לאל-סלבדור ולפרו

פרו		אל-סלבדור		ניקרגואה*	
שלטון	גרילה	שלטון	גרילה	שלטון	גרילה
לא רלוונטי	לא רלוונטי	רבים	רבים	מעטים	רבים
לא רלוונטי	לא רלוונטי	סיוע רב	סיוע רב	סיוע מועט	סיוע רב

* כיוון שמידת הסיוע שהגישה ארצות הברית לשלטון סומוזה השתנתה באופן דרמטי לקראת סוף המלחמה ולאחר כשנה התמוטט השלטון, היקף הסיוע המופיע כאן מגדיר את המצב במהלך השנה האחרונה למלחמה.

המחותרת הסנדיניסטית בניקרגואה זכתה לסיוע בינלאומי גדול בהרבה מהסיוע שקיבל שלטונו הרודני של סומוזה. לעומת זאת, באל-סלבדור היה איזון בהצלחת הצדדים לגייס את תמיכתם של גורמים חיצוניים. בפרו, כיוון שתנועת הגרילה לא ניסתה לגייס תמיכה חיצונית והשלטון לא נאלץ להישען על תמיכה בינלאומית משמעותית לשם הצלחתו בהתמודדות עמה, מידת הסיוע הבינלאומי הופכת ללא רלוונטית.

בהשוואה בין המקרים אפשר ללמוד שלפער בין המשאבים שתנועת הגרילה

מצליחה לגייס ממקורות חיצוניים לבין אלה שהמדינה מצליחה לגייס ממקורות חיצוניים, יש השפעה על הצלחתו או כישלונו של כל אחד מהצדדים במלחמה. במקרה של ניקרגואה, הפער הגדול בגיוס סיוע חיצוני השפיע על תוצאות המלחמה שהסתיימה בניצחונה של המחתרת הסנדיניסטית. באל-סלבדור היעדר ההכרעה באל-סלבדור בא לידי ביטוי גם בממד זה של המודל והתיקו ששרר למשך תקופה ארוכה עד סוף המלחמה הושפע כנראה גם מהאיזון בזירת הפעילות הבין-לאומית.

מהמקרה של פרו, שבו לא היה סיוע בינלאומי, אפשר ללמוד שתנועת גרילה יכולה לנהל מאבק ארוך ללא סיוע חיצוני וייתכן מקרה שבו אף תצליח. ייתכן שאם התנועה הייתה מגייסת משאבים מגורמים חיצוניים הייתה מצליחה יותר. עם זאת, סביר שגיוס משמעותי של גורמים חיצוניים מצד תנועת הגרילה היה גורם לבנאום הסכסוך הפנימי ולהתערבות כוחות חיצוניים לצד השלטון, דבר שהיה מאזן מחדש את תמונת המצב. לפיכך, חשיבותו של הסיוע החיצוני במערך הגורמים המשפיעים על תוצאות מלחמות גרילה, מצומצמת יחסית, אך עשויה להיות גורם מכריע במלחמה כאשר יש איזון במידת הגיוס של גורמים של פנימיים.¹⁷

מכאן אפשר לומר, שכאשר מופר האיזון בתמיכתם של הגורמים החיצוניים בשני הצדדים והכף נוטה באופן מובהק לצד תנועת הגרילה, נוצר מצב שבו היא יכולה להשיג הצלחה מלאה במלחמה.

תמיכתם של גורמים פנימיים¹⁸

עיקרו של המאבק בין הגרילה והשלטון מתרחש בזירה הפנימית של המדינה. עיקרו של המאבק ניטש על גיוס החברה האזרחית בין על ידי בנייה של ארגונים חברתיים ובין על ידי גיוסם, בין-היתר במטרה לגייס מספר מגזרים רב ככל

17 כאשר הצדדים מגייסים משאבים חיצוניים למאבקם, השפעתו של הגורם הבינלאומי תבוא לידי ביטוי בהינתן עוצמתם הפנימית של הצדדים קרי חוסן המדינה ומידת הגיוס של התשתית החברתית. ראוי לתת את הדעת במחקר עתידי על מקרי בקרה שבהם היה כישלון לגרילה שזכתה כמעט אך ורק לתמיכה חיצונית ונכשלה או ניצחה, על מנת לבחון את מידת חשיבותם של גורמי הסיוע החיצוניים לעומת הגורמים הפנימיים.

18 סעיף זה נכתב בהסתמך על המקורות הבאים: Landau, 1998; McClintok, 1992; Gonzales, 1992; Byrne, 1996; Tarazona-Sevillano, 1990; Wickham-Crowley, 1992

האפשר וליצור ברית בין-מעמדית ורב-מגזרית. לפיכך, ראשית אבחן את המגזרים התומכים בכל מקרה, ולאחר מכן, את מידת התמיכה של ההתאגדויות הוולונטריות המרכיבות את החברה האזרחית.

**טבלה 4: תמיכתם של גורמים פנימיים בתנועת הגרילה ובשלטון
בניקרגואה, באל-סלבדור ובפרו**

ניקרגואה		אל-סלבדור		פרו	
גרילה	שלטון	גרילה	שלטון	גרילה	שלטון
תמיכת כל המגזרים	אין תמיכה מלבד מקורבי השלטון ואנשי כוחות הביטחון	רוב המגזר הכפרי, רוב מגזר הפועלים העירוני במעמד הנמוך, המעמד הבינוני ובכללו סטודנטים	המעמד העליון ובעלי הקרקעות במגזר הכפרי חלק מן המעמד הבינוני בעלי מקצועות חופשיים ועסקים קטנים מיעוט מהמעמד הנמוך האיכרות והפועלים בערים	חלקים מהמעמד הנמוך במגזר הכפרי, וחלקים מהפועלים בערים וחלק מהמעמד הבינוני עובדי הוראה, סטודנטים	חלקים מהמעמד הנמוך במגזר הכפרי, וחלקים ממגזר הפועלים העירוני, חלקים מהמעמד הבינוני בעלי מקצועות חופשיים ובעלי עסקים קטנים והמעמד העליון

מהטבלה עולה, שהשלטון בניקרגואה לא זכה בתמיכתם של אחד המגזרים או המעמדות במדינה משום שלא טרח כלל לנסות ולגייס אותם. לעומתו הסנדיניסטים הצליחו, בעיקר לקראת סוף המלחמה, לגייס את תמיכתם של כל מגזרי החברה מכל המעמדות. ההתקוממות העממית מוטטה בסופו של דבר את השלטון.

תנועת הגרילה באל-סלבדור הצליחה לגייס את תמיכתם של כמה מהמגזרים והמעמדות, והשלטון, מצדו, הצליח לשמור על תמיכתם של חלקים מסוימים מהחברה, בעיקר מהמעמד העליון והבינוני. בטבלה מופיע בבירור הביטוי להיעדר הכרעה בחזית הפנימית באל-סלבדור – המעמד הבינוני איננו ממוקם בצד אחד של המתרס. המעמד הבינוני באל-סלבדור לא היה עשוי מקשה אחת: חלקו תמך בשלטון, חלקו בתנועת הגרילה וחלקו באף לא אחד מן הצדדים באופן מובהק. חוסר יכולתם של הצדדים לגייס לצדם מעמד זה משקף את היעדר ההכרעה במלחמה זו בצורה הטובה ביותר.

תנועת הגרילה בפרו, "הנתיב הזוהרי", הצליחה לגייס לא מעט מגזרים. אולם,

בשום שלב של המלחמה, שום מגזר או מעמד לא היה נתון כולו בצד של "הנתיב הזהרה". השלטון, מצדו, בגלל חולשתו בעיקר באזורי הפריפריה, לא הצליח לשמור על מחויבותם של כלל אזרחי המדינה כלפיו, על אף שזכה לתמיכה חלקית לפחות, כמעט בכל מגזר או מעמד בחברה הפרואנית. על פי המודל כאן, כדי שתנועת גרילה תצליח להשיג את מטרתה, עליה למשוך לצדה מגזרים חברתיים רבים ככל האפשר. הטבלה מראה שיש מתאם בין גיוסם של מגזרים שונים בחברה לצד תנועת הגרילה לבין מידת הצלחתה.

דיון בהשערות¹⁹

בתחילת הפרק האמפירי הוצגו שלוש השערות שהתמקדו בגיוס ההתאגדויות הוולונטריות על ידי הגרילה בשלושה ממדים: כמות, סוג ומגוון. להלן, אדון בכל אחת מהשערות אלה לאור הממצאים שהוצגו לעיל, תוך השוואה בין המקרים שנבחנו במחקר (ראו טבלה 5).

ראוי לציין עניין חשוב העולה מן הטבלה: תוצאות המאבק על החברה האזרחית נמדדות באופן יחסי בין הישגי השלטון לבין הישגי הגרילה בשונה מההשערות שנוסחו באופן חד-צדדי.

השלטון בניקרגואה הצליח לגייס לצדו רק התאגדות וולונטרית אחת לעומת תנועת הגרילה שגייסה מספר גדול מאוד של התאגדויות מסוגים שונים ברמה הארצית והמקומית ומגוון גדול של מגזרים. תמונת המצב באל-סלבדור מאוזנת יותר, ופער הגיוס בין השלטון ותנועת הגרילה קטן בהרבה. מבחינת מגוון ההתאגדויות ומספרן נוצר איזון, פחות או יותר, ורק מבחינת סוגי ההתאגדויות היה לתנועת הגרילה יתרון על השלטון. בתנועת הגרילה בפרו תמכו התאגדויות רבות, אך גם בשלטון שם תמך מספר דומה של התאגדויות. בקטגוריית הסוג ישנו יתרון קל לתנועת הגרילה ובקטגוריית המגוון, יש איזון בן הצדדים.

19 פרק זה נכתב בהסתמך על המקורות הבאים: Binford, 1997; Berryman, 1994; Black, 1981; Booth, 1982; Byrne, 1996; Crahan, 1984; Chuchryk, 1991; Fisher, 1993; Gonzales, 1992; Marks, 1992; McClintok, 1998; Smith, 1992; Stepan, 1978; Tarazona-Sevillano, 1990; Wickham-Crowley, 1987; Wickham-Crowley, 1992

טבלה 5: גיוס התאגדויות וולונטריות בידי הגרילה והשלטון בניקרגואה, באל-סלדדו ופמרי

		ניקרגואה		אל-סלדדו		פמרי	
כמות	גרילה	גרילה	שלטון	שלטון	שלטון	שלטון	שלטון
מגול לשלישים	התאגדויות ברמה כלל ארצית ומאות ארגונים מקומיים	קבוצה מאורגנת אחת – המפלגה השמרנית	שאלקו ברמה כלל ארצית	20-7 התאגדויות רובן בפריסה כלל ארצית	מספר התאגדויות בפריסה כלל ארצית ואלפי התאגדויות וולונטריות מקומיות ואוורויות שדות את דרכן של "הנתיב החוה"	20-7 התאגדויות רובן בפריסה כלל ארצית	מספר התאגדויות בפריסה כלל ארצית ואלפי התאגדויות וולונטריות מקומיות ואוורויות שדות את דרכן של "הנתיב החוה"
כספית, חינוך, צדקה וזכויות אדם	כספית, חינוך, צדקה וזכויות אדם	מפלגה המזוהה עם מקורכי השלטון	מפלגה, צדקה, חינוך, בריאות וארגוני זכויות אדם	ארגון משמר אזרחי, ארגון האליטות הפלריות, אגודים של בעלי המקצועות החופשיים וכן איגודים אטי קומוניסטיים	ארגוני חינוך והשכלה, ארגוני סיוע כגון: רמאה משפט מזון דיר ועוד	ארגוני חינוך והשכלה, ארגוני סיוע כגון: רמאה משפט מזון דיר ועוד	ארגוני דת, משמר אזרחי, ארגוני סיוע כלכלי והשכלה מערכת מפלגתית שאף מפלגת מחברה לא תמכה בגרילה
ארגוני דת, איכרים, סטודנטים, נשים ואיגודי עובדים, מפלגות: ליברלית, עצמאית ונצרית	ארגוני דת, איכרים, סטודנטים, נשים ואיגודי עובדים	מפלגה שמרנית	תנועות חברתיות: סוציאליסטית, דמוקרטית וסוציאליסטית נוצרית, ארגוני דת, איכרים, נשים, סטודנטים ואיגודי עובדים	ארגוני כפריים מהמשעמד העליון והבינוני, ארגון איכרים, ארגון בעלי מקצועות חופשיים, תנועות: דמוקרטית, לאומית וחזית הלאומית של אבוטנו	ארגוני סטודנטים, נשים, צעירים, נשים, איכרים, משכילים ומורים	ארגוני דת, נשים, מהגרים לערים, שמאל לא רדיקלי, מפלגות: ימין-מרכז והמפלגה הנוצרית	ארגוני דת, נשים, מהגרים לערים, שמאל לא רדיקלי, מפלגות: ימין-מרכז והמפלגה הנוצרית

אפשר להבחין במתאם בין הישגי כל אחד מהצדדים למאבק ובין מידת הצלחת הגרילה רק בניקרגואה ואל-סלבדור ולא במקרה של פרו. לפני שאפנה להצגת הסברים לממצאים אלה, ברצוני לעסוק בבחינה השוואתית של המקרים, לפי קטגוריות.

בקטגוריית הכמות, הצליחו תנועות הגרילה בשלושת המקרים לזכות בתמיכתן של מספר רב של התאגדויות וולונטריות (כפי הנראה בניקרגואה, שבה הייתה הצלחה לגרילה, זכו הסנדיניסטים לתמיכתן של מספר ההתאגדויות הרב ביותר בהשוואה לשני המקרים האחרים). אולם, נקודת המפתח לשונות בין המקרים היא מאזן התמיכה בתנועת הגרילה מול התמיכה בשלטון. במקרה של ניקרגואה לא זו בלבד שהגרילה זכתה לתמיכת מספר רב של התאגדויות וולונטריות, אלא שהשלטון לא זכה כמעט לתמיכה, לעומת זאת, באל סלבדור תמונת המצב הייתה מאוזנת יותר ובפרו מספר ההתאגדויות הוולונטריות שמהן זכתה המערכת הפוליטית הקיימת לתמיכה פסיבית (דחיית דרכו של "הנתיב הזוהר") או אקטיבית היה גבוה מכמות ההתאגדויות שתמכו בגרילה.

בקטגוריית הסוג, בשלושת המקרים הגרילה הצליחה לקבל תמיכה משמעותית. אולם, בפרו שם נכשלה הגרילה, הייתה תמיכת התאגדויות הוולונטריות בשלטון רבה יותר באופן מובהק מאשר בשני המקרים האחרים, שבהם הסתיימה המלחמה בהצלחה לגרילה או בהיעדר הכרעה.

בקטגוריית המגוון, בשלושת המקרים לתנועת הגרילה הייתה תמיכה ממגוון גדול של ארגונים חברתיים. אולם, בניקרגואה, שבה הייתה לתנועת הגרילה הצלחה מלאה, השלטון זכה לתמיכה הדלה ביותר ובאופן משמעותי נמוכה יחסית לשני המקרים האחרים שבהם נכשלה תנועת הגרילה או היה מצב של היעדר הכרעה.

בפרו זכה השלטון לתמיכת מספר גדול יותר של התאגדויות ובקטגוריית סוג ההתאגדות הוא זכה לתמיכה הרבה ביותר בהשוואה לשלטון בניקרגואה ואל-סלבדור. ייתכן שממצאים אלה מסבירים באופן חלקי, את כישלון "הנתיב הזוהר".

יש שוני בין תנועות הגרילה שפעלו בניקרגואה ובאל-סלבדור לבין זו שפעלה בפרו. בדיון על המודל, שהוזכר לעיל, נאמר, שכדי להשיג את תמיכתה של האוכלוסייה המקומית, תנועת הגרילה צריכה למלא את חובות השליט ביחסי "שליט-נשלט" ובכך להגדיל את הצלחתה. אחת מחובותיו של השליט היא לשמור

על האוכלוסייה הכפופה למרותו ולמנוע פגיעה בה. במובן זה, כשהגיעו כוחות הצבא לאזורי הפריפריה של פרו מעלה תנועת "הנתיב הזוהר" בתפקידה כשליט ביחסי השליט-נשלט. כאשר נכנס צבא פרו לאזורים שבהם שלטה "הנתיב הזוהר", נסוגו לוחמי הגרילה מחשש לעימות חזיתי עם הצבא, שהיה חזק מהם. בעקבות הנסיגה של לוחמי הגרילה ננטשו הכפריים לחסדי הצבא, שפגע בהם ללא רחם. משהחלה האוכלוסייה להישמע להוראות הצבא, החלו לוחמי "הנתיב הזוהר" לבצע מעשי טבח רבים בכפריים, ואילו הצבא, מצדו, החל בחלוף הזמן להעניק לאוכלוסייה שירותים אזרחיים. תפנית זו הרחיקה עוד יותר את האוכלוסייה מכוחות הגרילה ותרמה לכישלונה של "הנתיב הזוהר".

עם זאת, הסבר זה איננו מתיישב במלואו עם השערות המחקר. על פי המודל, שהוצג לעיל, לשלטון בפרו לא היה יתרון על פני "הנתיב הזוהר" בקטגוריית מגוון הסקטורים שתמכו בו. זאת ועוד, "הנתיב הזוהר" זכה לתמיכה של ההתאגדויות הוולנטריות לא פחות ממה שקיבלה ה־FMLN באל־סלבדור. אך באל־סלבדור הסתיימה המלחמה ללא הכרעה.

הצעות לשכלול המודל ולמחקר עתידי

לאור הממצאים הללו, אדון להלן בהיבטים תאורטיים, שהמודל וההשערות לא נגעו בהם, ואציע כמה נושאים שראויים למחקר עתידי.

היבט ראשון שלא בא לידי ביטוי במודל הוא האסטרטגיה שתנועת הגרילה נוקטת בה במסגרת מאבקה לכיבוש החברה האזרחית. כאן אנו רואים הבדלים משמעותיים בין "הנתיב הזוהר" לשתי תנועות הגרילה האחרות. למשל, בשונה מהן, השתמשה "הנתיב הזוהר" באמצעים אלימים נגד כל ארגון וולונטרי שלא קיבל את דרכה המאואיסטית גם אם לא אהד את השלטון הקיים. עצם קבלת כללי המשחק הפוליטיים הקיימים היה עילה מספקת בעיני "הנתיב הזוהר", לראות בארגונים אלה אויב.

יתרה מזאת, המודל איננו מבחין בין התאגדויות שהקימה תנועת הגרילה לבין התאגדויות שהיא גייסה לצדה. למשל, "הנתיב הזוהר" בפרו זכתה, כאמור, לתמיכתן של מספר רב של התאגדויות וולונטריות מסוגים שונים, אבל מספר גדול עוד יותר של התאגדויות וולונטריות לא השתתף במאבקה האלים נגד השלטון, ומקצתן גם קיבלו את המערכת הפוליטית הקיימת ונשארו פסיביות.

"הנתיב הזוהר" הקימה בעצמה כמעט את כל ההתאגדויות הוולונטריות שתמכו בה. כל התאגדות שלא הוקמה על ידי הארגון, נחשבה ליריב פוליטי שראוי לפגוע בו. יחס זה נבע מהכיתתיות ומהקיצוניות האידאולוגית שאפיינה את "הנתיב הזוהר". נוצר מצב שבו תמכו בה מספר רב ומגוון של התאגדויות וולונטריות, אך התנועה לא השכילה להכות שורשים חזקים דיים בחברה האזרחית. לכן, היא התמוטטה בסופו של המאבק, למרות תמיכתם של ארגונים חברתיים רבים. לעומת "הנתיב הזוהר" בפרו, תנועות הגרילה בניקרגואה ובאל-סלבדור הקימו התאגדויות וולונטריות משל עצמן, אך גם גייסו התאגדויות שהיו כבר חלק מהחברה האזרחית. הגדילו לעשות הסנדיניסטים, שהשקיעו מאמצים גדולים לגייס לצדם ארגונים רבים ככל האפשר, גם כאלה שלא הוקמו על ידם ולא קיבלו את האידאולוגיה הרדיקלית שלהם. באל-סלבדור, בחלקה השני של המלחמה, שינתה תנועת הגרילה אסטרטגיה ובמקום לנסות לשלוט בשטח שבו הייתה לה שליטה גאוגרפית ותמיכה מסיבית של התאגדויות שתמכו בה מלכתחילה, היא ניסתה להשתלט על התשתית החברתית ברחבי אל-סלבדור כולה תוך ניסיון לכבוש את כל הארגונים החברתיים. לפיכך, דומה שיש מתאם בין יכולתה של תנועת הגרילה לגייס לצדה התאגדויות וולונטריות קיימות זה מכבר – כאלו שקמו ללא עזרתה – לבין הצלחתה.

זאת ועוד, יש חשיבות רבה שהתנועה תקבל תמיכה הן מההתארגנויות שהקימה והן מאלו שקמו ללא עזרתה; ככל שהיא מצליחה למשוך לצדה התארגנויות רבות יותר, כך עולים גם סיכוייה להצליח במאבק. ישנה חשיבות שהתנועה תבנה התאגדויות משום שתמיכתן בה מובטחת לה והן גם ניתנות לשליטה בקלות יחסית. גיוסן של התאגדויות קיימות חוסך מהתנועה משאבים וכוחות שעליה להשקיע בהקמתן ובניהולן, ומאפשר לה לגייס משאבים מארגונים חברתיים, שאלמלא גיוסם, הייתה התנועה צריכה להיאבק בהם כדי למצוא את מקומה בחלל חברתי תפוס זה מכבר. מאבק זה עלול להזיק יותר מאשר להועיל וליצור ניכור בקרב חלקים בחברה.

במודל מוזכר הצורך ליצור ברית בין מעמדית ורב מגזרית היוצרת חזית רחבה, אם היא מתקיימת במלואה. אבל גם אם תנועת הגרילה מצליחה לגייס לצדה מספר רב של מגזרים ומעמדות, עדיין אין מדובר בהכרח בגיוסם של זרמים אידאולוגיים שונים ואף מנוגדים. תנועת "הנתיב הזוהר", למשל, ניסתה לגייס לצדה מגזרים שונים, אבל לא ניסתה לבנות חזית רחבה של

התנגדות לשלטון באמצעות גיוס מגזרים פחות רדיקליים שאינם מאואיסטיים למאבקה, ויתרה מזאת, היא פעלה נגדם. המקרה ההפוך הם הסנדיניסטים שגייסו נגד הדיקטטור סומוזה חזית רחבה ככל האפשר כולל הקמת ארגון גג (FAO) שהצהרותיו היו מתונות יותר כדי שגורמים רחוקים רעיונית מהסנדיניסטים יוכלו גם הם להצטרף למאבק בשלטון. באל-סלבדור, ניסתה הגרילה לגייס חזית רחבה, אולם גם אם הצליחה באופן יחסי במשימה זו, לא היה בהצלחה זו כדי להשיג הכרעה. יחד עם זאת, השלטון לא הצליח לחסלה ובעזרת הצלחתה היחסית השיגה מצב של איזון אסטרטגי. לכן, ישנה אפשרות, שאם אנשי הגרילה הפרואנית היו יוצרים חזית רחבה כמו הסנדיניסטים או ה-FMLN, הצלחתם הייתה רבה יותר.

עניין שני הוא ארגון הסביבה החברתית שבה פועלת תנועת הגרילה. ככל שהחברה מאורגנת יותר, כך יתקשו גורמים מאורגנים אחרים לתפוס מקום בחיים הציבוריים. לפיכך, בהקשר של תנועות חברתיות בכלל ובמקרה של תנועת גרילה בפרט, הצד שהצליח ראשון לחדור לחברה האזרחית, לגייס אותה לצדו ולארגן אותה, יש לו יתרון משמעותי על הצד השני שיצטרך להשקיע מאמצים גדולים כדי לחדור לחברה ולהקים בה ארגונים משלו.

באל-סלבדור, נראה שבאזורים שבהם בנתה ה-FMLN חברה מאורגנת שתמכה בה, התקשה השלטון לתפוס את מקומה. דוגמה בולטת לכך היא ארגוני הסיוע, שהיו למעשה זרוע ממשלית של תנועת הגרילה, ובהם נלחם השלטון, אך לא הצליח להפסיק את פעילותם ולהחליפם בארגונים משלו. לעומת זאת, באזורים שבהם הייתה לשלטון אחיזה חזקה בחלקה הראשון של המלחמה, הצליחה התנועה לערער את ריבונות השלטון, אולם רק באופן מוגבל.

תנועת "הנתיב הזוהר" פרחת באזורים הפחות מפותחים של פרו, שאופיינו בחברה אזרחית חלשה ובמערכת מפלגתית לא מפותחת. אבל גם באזורים הללו, כאשר המדינה הפגינה שליטה, נדחקה "הנתיב הזוהר" לשוליים כיוון שבניסיונה לארגן את הוועדות העממיות, פגעה בגורמים מסורתיים שקמו נגדה כאשר כוחות הממשלה הגיעו לאזור.

כאשר ניסתה "הנתיב הזוהר" לחדור לאזורים העירוניים שבהם התקיימה חברה אזרחית מפותחת מאוד, נתקלה במספר רב של ארגונים שאמנם לא מנעו את התפתחותו, אך הפריעו לה להגיע לממדים שאליהם שאפה. "הנתיב הזוהר" החלה לפגוע בחברה האזרחית הקיימת כדי לפנות לעצמה מרחבי פעילות

חברתיים, שהיו תפוסים זה מכבר על ידי גורמים לא רדיקליים מספיק לטעמו, אך נחלה כישלון כיוון שקוממה עליה ארגונים חברתיים רבים. הסנדיניסטים לא התמודדו כלל מול השלטון בניסיונותיהם לגייס תמיכה וניצלו כל הזדמנות לגייס את הארגונים החברתיים הקיימים; ה־FMLN הצליחה יותר במקומות ובמגזרים של החברה שאליהם הצליחה לחדור לפני השלטון; "הנתיב הזוהר" הצליחה, כאמור לעיל, במקומות שבהם החברה האזרחית הייתה חלשה עד שהגיע והתחילה לארגן אותה לפי דרכה. היבט נוסף הראוי לבחינה הוא המבנה והלכידות הארגונית. "הנתיב הזוהר" הקימה יותר התאגדויות מאשר תנועות הגרילה בניקרגואה ובאל־סלבדור ולא בכדי. ל"נתיב הזוהר" הייתה יכולת ארגונית מעולה בגלל המבנה הארגוני המסודר והיעיל שלה. "הנתיב הזוהר" הייתה בעלת מבנה מדרגי שאופיין בלכידות רבה, משמעת, ריכוזיות בקבלת החלטות אסטרטגיות וביזור מבצעי. לתנועת הגרילה היה ארגון שתפקידו הבלעדי היה לנהל את המלחמה בשלטון הפרואני ועוד מספר רב של ארגונים תומכים שלא עיצבו מדיניות ולא היו קשורים ישירות למאבק האלים בשלטון. יש לציין, שבשונה מ"הנתיב הזוהר", הסנדיניסטים וה־FMLN סבלו בשלב זה או אחר מבעיות פיצול. ארגוניהם היו למעשה ארגוני גג שהורכבו מכמה ארגוני משנה שהתאחדו לשם המאבק. עם זאת, הריכוזיות הרבה וההיררכיה הנוקשה של "הנתיב הזוהר", שהוסיפו רבות ליעילות הארגון, היו לו לרועץ כאשר נלכדה ההנהגה הבכירה. הדבר פגע קשות בתנועה והיא התמוטטה. לפיכך, יש צורך לבחון בקפידה את המבנה הארגוני של תנועות גרילה, כחלק ממודל המניח שאופן הארגון הוא נקודת מפתח בהצלחתן של תנועות גרילה.

סיכום ומסקנות

חיבור זה התמקד בהתאגדויות הוולונטריות המשמשות תשתית ארגונית לתנועת גרילה ומסייעות לה לצמוח ולהגשים את מטרותיה הפוליטיות. תנועת הגרילה נבחנה במחקר כאן כתנועה חברתית שיש לה זרוע צבאית והיא משתמשת באלימות כדי להשיג מטרות פוליטיות. היא גם מציגה את עצמה לציבור כחלופה לשלטון הקיים, ופועלת למלא את צורכי האוכלוסייה בכל תחום ומקום שבו יש לה אפשרות לעשות זאת.

הניתוח התאורטי שאב בעיקר משני מודלים – מודל גיוס משאבים ומודל התהליך הפוליטי – המשמשים בחקר תנועות חברתיות. מודל גיוס משאבים רואה במשאבים זמינים גורם מרכזי הדרוש להופעת תנועה חברתית ולהתפתחותה. לפי מודל זה, כדי שתנועה תוכל להתקיים לאורך זמן, היא זקוקה למשאבים קבועים, ולכן עליה להתמיד בגיוסם, בשימורם ובניצולם הנכון למען מטרותיה. גישת התהליך הפוליטי מדגישה את רמת הארגון של האוכלוסייה המתקוממת וניצול מבנה ההזדמנויות הפוליטיות למחאה חברתית. המודלים יושמו בחלק האמפירי של החיבור, שבו נבחנו הצלחותיהן או כישלונותיהן של שלוש תנועות גרילה באמריקה הלטינית בהגשמת מטרותיהן הפוליטיות.

לאופיים של השלטון והמשטר במדינה שבה פועלת תנועת הגרילה ולתגובת השלטון על ההתקוממות, יש חלק משמעותי במערך המרכיבים המשפיעים על מידת הצלחתה של התנועה. חוסן המדינה נקבע על פי כמה פרמטרים, כמו היכולת של המדינה להבטיח מחויבות אזרחית כלפיה, הצלחה בהקצאת משאבים, הצלחה בקבלת החלטות וביצוען והצלחה בקביעת סדר עדיפויות המקובל על רוב האוכלוסייה. לפיכך, תנועת גרילה תטיב לפעול בתנאים של מדינה חלשה, ויכולתה להצליח בהגשמת מטרות הפוליטית תהיה תלויה בהתארגנותה בתוך החברה הכללית, ובגיוס התשתית החברתית המאורגנת הקיימת כבר, לצרכיה שלה. תנועת גרילה שתצליח לגייס לצדה את ההתאגדויות הוולונטריות, תצליח גם להתמיד בגיוס המשאבים ולהעצים אותו כך שתשרוד לאורך זמן, וייתכן שאף תתעצם ותוכל להגשים את מטרות הפוליטית.

כדי ליצור ריבוי ריבוניות בדרך להשתלטות על המדינה, על תנועת הגרילה לאגד סביבה מעגל עימות, שיאבק בשלטון ויקבל את רעיון התנועה במקום את רעיון המדינה. לשם כך עליה ליצור תהליך שבו חלקים הולכים וגדלים של

החברה מזדהים עמה בסכסוך עם השלטון. ההתאגדויות הוולונטריות המזדהות עם מטרות המאבק של התנועה הגרילה, מהוות אפוא ערוצי תקשורת, שדרכם מתרחב מעגל העימות.

יכולת הלחימה של שני הצדדים – השלטון ותנועת הגרילה – תלויה במידה רבה במשאבים הפנימיים והחיצוניים העומדים לרשותם. התמיכה החיצונית שמקבלים הצדדים במלחמה, היא חלק בלתי נפרד ממערך גיוס המשאבים הכולל. לכן, מעורבותם של גורמים מחוץ למדינה הופכת אותם לצד במערך המשתתפים במלחמת הגרילה, אף שזו מלחמה פנימית בתוך גבולות המדינה.

ממשלים וצבאות שונים נוטים להתמודד בעיקר עם הביטויים האלימים הגלויים של מלחמות הגרילה. ההתמקדות בפעילות הצבאית של המלחמה במטרה להגיע להכרעה, גורמת למערכות השלטוניות והצבאיות לנקוט פעולה נגד "קצה הקרחון" של ההתרחשויות במלחמת הגרילה ולא לטפל במערכת המורדת כולה.

הפעילות הצבאית של תנועת הגרילה היא רק הביטוי הגלוי, מעל פני השטח, של מערכה סמויה המתנהלת במקביל לקרבות הצבאיים – הקרב על התשתית החברתית. אמנם, כחלק מההתמודדות עם תנועות גרילה נעשים מאמצים מכוונים להרחיק את האוכלוסייה מתנועת הגרילה, אך עיקר הפעילות מכוון לאוכלוסייה כפרטים.

למתבונן מהצד נראה המאבק כהתפרצויות אקראיות של אירועים אלימים, ולעתים גם מפתיעה יכולתן של תנועות גרילה להתארגן מחדש ולמלא במהירות יחסית את השורות החסרות של הלוחמים. ההתאגדויות הוולונטריות הן אלה המקיימות את הסדר הסמוי מן העין של המאבק, ובהן מתנהלת המערכה הסמויה של המלחמה. הן משמשות כתשתית חברתית של מלחמת הגרילה וכערוצי התקשורת החברתיים שדרכם מתפשט המרד ומתגבר הסכסוך עם השלטון. גיוס תמיכתה של האוכלוסייה נעשה במסגרת מרחבי הפעילות החברתית, קרי הארגונים החברתיים, וכך גם טיפוח המנהיגות העכשווית והמנהיגות העתידית.

להתאגדויות הוולונטריות יש אפוא תפקיד מרכזי בהצלחתן של תנועות גרילה. יש לזכור, שבהקשר זה הן יוצרות תשתית חברתית, ומשמשות אמצעי בניהול מאבק פוליטי אלים. באותה מידה שבה הן משמשות כלי בהתקוממות, הן יכולות לשמש גם כאמצעי לשליטה חברתית בידי השלטון.

מסקנות

נראה שיש מתאם בין מידת חוסן המדינה למידת הצלחתה של תנועת גרילה, ומכאן אפשר לומר, שתנועת גרילה תתקשה לפעול במדינה חזקה, ודרכה תהיה קלה יותר במדינה שבה השלטון רופף ומאפשר מרחב פעילות ויצירת מערכות שלטוניות חלופיות. לפיכך, ככל שהמדינה חלשה יותר, כך יש לתנועות גרילה אפשרויות פעולה רבות יותר ומרחב פעילות גדול יותר לחתור תחתיה. ואולם, שלטון רעוע לכשעצמו הוא תנאי הכרחי אך לא מספיק להצלחתה של תנועת גרילה. תנאי נוסף להצלחתה של תנועת גרילה הוא קיומה של תנועה מאורגנת היטב, שתוכל לגייס תשתיות חברתיות ולהקים מערכת שלטונית במקום זו של השלטון המרכזי.

מהשוואה בין המקרים אפשר ללמוד שלפער בין מידת גיוס המשאבים החיצוניים של תנועת הגרילה לבין המשאבים שגייס השלטון, יש השלכה על הצלחת הצדדים במלחמה. מן הממצאים עולה, שתנועת גרילה יכולה לנהל מאבק ארוך ללא סיוע חיצוני וייתכן מקרה שבו אף תצליח.

לפיכך, חשיבותו של הסיוע החיצוני במערך הגורמים המשפיעים על תוצאות מלחמות גרילה, מעטה יחסית, אך עשויה להוות גורם מכריע במלחמה במקרה שבו יש איזון במידת הגיוס של גורמים פנימיים.

כדי להשיג את תמיכתה של האוכלוסייה המקומית ולהגדיל את סיכוייה הצליח במאבק, על תנועת הגרילה למלא את חובות השליט ביחסיה עם האוכלוסייה. אחת החובות היא לשמור על האוכלוסייה הכפופה למרותה ולהימנע מפגיעה בה. אם תנועת הגרילה לא תצליח למלא את חובותיה כשליט, סביר להניח שתנחל כישלון.

במודל מופיעה הקביעה, שלשם הבטחת הצלחה מלאה, על תנועת הגרילה לגייס לצדה מגזרים חברתיים רבים ככל האפשר. אפשר לראות שאכן יש מתאם בין מידת הצלחה למידת הגיוס של חלקי החברה השונים על ידי תנועת הגרילה: ככל שגדול יותר מספר המגזרים התומך בתנועת הגרילה, גדלה מידת הצלחתה בהגשמת מטרותיה הפוליטיות.

יש לבחון את תוצאות המאבק על החברה האזרחית לאחר השוואה בין הישגי השלטון להישגיה של תנועת הגרילה. בחינת המתאם בין הישגי התנועה למידת הצלחתה בלבד יכולה להביא למסקנה מוטעית ולעוות את תמונת המצב האמיתית. לפיכך, יש לנסח את ההשערות מחדש באופן שיביא לידי ביטוי את

היחסיות בין הישגי הצדדים ומאזן התמיכה של תנועת הגרילה מול התמיכה בשלטון.

מבדיקת מאזן הגיוס של הצדדים עולה, כי ככל שמספר ההתאגדויות הוולונטריות התומכות בתנועת הגרילה גדול יותר ממספר ההתאגדויות התומכות בשלטון, גדלה מידת הצלחת הגרילה. מבדיקת מאזן הגיוס של הצדדים עולה, כי הסוג והמגוון של ההתאגדויות הוולונטריות משמעותיים למידת ההצלחה של תנועות גרילה. עם זאת, משתנים אלה משמעותיים פחות מאשר המאזן הכמותי של ההתאגדויות הוולונטריות שמגייסים הצדדים.

לסיום, ההתמודדות מול תנועת הגרילה על לבה של החברה האזרחית מצריך תשומת לב מצד ממשלים וצבאות הבאים להתמודד עם איום מסוג זה. אם השלטון יתמודד רק עם "קצה הקרחון" – קרי הפעילות האלימה וגיוס האוכלוסייה כפרטים ולא כחברה מאורגנת – הוא יתקשה להביס את תנועת הגרילה. שלא כבמלחמה קונוונציונלית, על מדינות הנלחמות בתנועות גרילה להתמקד בכיבוש מרחבי הפעילות החברתית ולאווך בתפיסת מרחבים גאוגרפיים.

מקורות

- לקויר, ז. 1977. גרילה. תל-אביב: הוצאת משרד הביטחון.
- תומפסון, ר. 1967. שלטון ומרדנות: לקחי מלאיה ווייטנאם. תל-אביב: הוצאה לאור משרד הביטחון.
- Bagley, B.M. 1984. "Mexico in Central America: The Limits of Regional Power", in Grabendorff, W., Krumwiede, H.W., and Todt, J. (eds.), *Political Change in Central America Internal and External Dimensions*, Boulder Colorado: Westview Press, pp. 261–284.
- Barry, D., Vergara, R., and Castro, R. 1988. "Low Intensity Warfare: The Counter-insurgency Strategy for Central America", in Hamilton, N. and al. (eds.), *Crisis in Central America – Regional Dynamics and U.S Policy in the 1980's*, Boulder: Westview Press, pp. 77–96.
- Barry, T. and Preusch, D. 1988. *The Soft War – The Uses and Abuses of U.S Economic Aid in Central America*, New York: Grove Press.
- Berryman, P. 1994. *Stubborn Hope – Religion, Politics and Revolution in Central America*, New York: Orbis Books.
- Binford, L. 1997. "Grassroots Development in Conflict Zones", *Latin American Perspectives*, 24, 2, pp. 56–79.

- Black, G. 1981. *Triumph of the People The Sandinista Revolution in Nicaragua*, London: Zed Press.
- Balderson, D., Gonzalez, M., and Lopez, A. (eds.), 2000. *Encyclopedia of Contemporary Latin America and Caribbean Cultures*, 2-3, London and New York: Routledge Taylor and Francis Group.
- Booth, J.A. 1982. *The End and the Beginning: The Nicaraguan Revolution*, Boulder Colorado: Westview Press.
- Buzan, B. 1991. *People, State and Fear*, Boulder, Colorado: L. Rienner.
- Cox, J. 1980. *Nicaragua Betrayed*, Belmont: Western Islands Publishers.
- Chuchryk, P.K. 1991. "Women in the Revolution", in Thomas W.W. (ed.), *Revolution and Counterrevolution in Nicaragua*, Boulder San-Francisco Oxford: Westview Press, pp. 143-165.
- Crahan, M.E. 1984. "The Central American Church and Regime Transformation: Attitudes and Options", in Grabendorff, W., Krumwiede, H.W., and Todt, J (eds.), *Political Change in Central America Internal and External Dimensions*, Boulder Colorado: Westview Press, pp. 139-152.
- Diani, M. 1992. "The Concept of Social Movement", *The Sociological Review*, 40, 1, pp. 1-25.
- Etzioni, A. 1968. *The Active Society*, London and New York: Collier-Macmillan Limited and The Free Press.
- Evans, E. 1984. "Revolutionary Movements in Central America: The Development of a New Strategy", in Howard J. W. (ed.), *Rift and Revolution – The Central American Imbroglia*, Washington and London: The American Enterprise Institute for Public Policy Research, pp. 167-193.
- Byrne, H. 1996. *El Salvador's Civil War – A study of Revolution*, London: Lynne Rienner Publishers.
- Degregori, C.I. 1998. "Harvesting Storms: Peasant Rondos and the Defeat of Sendero Luminoso in Ayacucho", in Stern S.J. (ed.), *Shinning Path and Other Paths – War and Society in Peru, 1980-1995*, Durham and London: Duke University Press, pp. 128-157.
- Falcoff, M. 1984. "The Apple of Discord: Central America in U.S. Domestic Politics", in Howard J.W. (ed.), *Rift and Revolution – The Central American Imbroglia*, Washington and London: The American Enterprise Institute for Public Policy Research, pp. 360-381.
- Fernandez, R. and McAdam, D. 1989. "Multi-organizational Fields and Recruitment to Social Movements", *International Social Movement Research*, 2, 4, pp. 315-343.
- Fisher, J. 1993. *The Road From Rio – Sustainable Development and the non-governmental Movement in Third World*, Praeger, London: Westport, Connecticut.
- Foley, M.M. 1996. "Laying the Groundwork: The Struggle for Civil Society in El Salvador", *Journal of Interamerican Studies*, 38, 1, pp. 67-104.

- Gonzales, E.J. 1992. "Guerrillas and Coca in the Upper Huallaga Valley", in Palmer D.S. (ed.), *The Shinning Path of Peru*, London: Hurst and Company, pp. 105–126.
- Gordon, D. and Munro, M. 1983. "The External Dimension of Civil Insurrection: International Organizations and the Nicaraguan Revolution", in *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 25, 1, pp. 59–81.
- Grabendorff, W. 1984. "The Internationalization of the Central American Crisis", in Grabendorff, W., Krumwiede, H.W. and Todt, J. (eds.), *Political Change in Central America Internal and External Dimensions*, Boulder Colorado: Westview Press, pp. 155–171.
- Hamilton, N. and Pastor, M. 1988. "Introduction", in Hamilton, N. and al (eds.), *Crisis in Central America – Regional Dynamics and U.S Policy in the 1980's*, Westview Press, Boulder, pp. 1–11.
- Huber, E. 1995. "Assessments of State Strength", in Smith, P.H. (ed.), *Latin America in Comparative Perspective New Approaches to Methods and Analysis*, Boulder: Westview Press, pp.163–193.
- Jenkins, C. and Klandermans, B. 1995. "The politics of Social Protest", in Jenkins, C. and Klandermans, B. (eds.), *The politics of Social Protest*, Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 3–13.
- Klare M. and Arnson, C. 1981. *Supplying Repression – U.S Support for Authoritarian Regimes Abroad*, Washington: Institute for Policy Studies.
- Krysan, M. and D'Antonio, W. 1992. "Voluntary Associations", in Borgatta, E., and Borgatta, M. (ed), *Encyclopedia of Sociology*, 4, New York: Macmillan Publishing Company.
- Lafeber, W. 1983. *Inevitable Revolutions – The United States in Central America*, New York and London: W.W. Norton and Company.
- Landau, S. 1993. *The Guerrilla Wars of Central America*, London: Weidenfeld and Nicolson.
- Laqueur, W. 1977. *Guerrilla a historical and Critical Study*, Boston–Toronto: Little, Brown and company.
- Marks, T. 1992. "Making Revolution With Shining Path", in Palmer, D.S. (ed.), *The Shinning Path of Peru*, London: Hurst and Company, pp. 191–205.
- McAdam, D. 1982. *Political Process and the Development of Black Insurgency 1930–1970*, Chicago: Chicago University Press.
- McAdam, D. 1986. "Recruitment to High-Risk Activism: the Case of Freedom Summer", *American Journal of Sociology*, 92, 1, pp. 64–90.
- McAdam, Doug. 1988. "Micromobilization Contexts and Recruitment to Activism", *International Social Movement Research*, 1, 1, pp. 125–154.
- McCarthy, J.D. and Zald, M.N. 1977. "Resource Mobilization and Social Movement: A Partial Theory", *American Journal of Sociology*, 82, 6, pp. 1212–1241.

- McClintock, C. 1998. *Revolutionary Movements in Latin America – El Salvador's FMLN and Peru's Shining Path*, Washington, D.C: United States Institution of Peace Press.
- McClintock, C. 1989. "Peru's Sendero Luminoso Rebellion: Origins and Trajectory", in Eckstein, S. (ed.), *Power and Social Protest: Latin American Social Movements*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, pp. 61–101.
- Mill, J.S. (ed.). 1973. *A System of Logic*, Toronto: University of Toronto Press.
- Millett, R.L. 1984. "From Somoza to the Sandinistas: The Roots of Revolution in Nicaragua", in Grabendorff, W., Krumwiede, H.W., and Todt, J. (eds.), *Political Change in Central America Internal and External Dimensions*, Boulder Colorado: Westview Press, pp. 37–52.
- Moore, B. 1979. *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt*, London and Basingstoke: The Macmillan Press.
- Mujal-Leon, E. 1984. "European Socialism and the Crisis in Central America", in Howard J.W. (ed.), *Rift and Revolution – The Central American Imbroglia* Washington and London: The American Enterprise Institute for Public Policy Research, pp. 253–302.
- Oberschall, A. 1973. *Social Conflict and Social Movements*, Cambridge: Harvard University Press.
- Pinard, M. 1971. *The Rise of Third Party: A Study in Crisis Politics*, New Jersey: Prentice-Hall.
- Robbins, Carla. 1984. "The Cuban Threat' in Central America", in Grabendorff, W., Krumwiede, H.W., and Todt, J. (eds.), *Political Change in Central America Internal and External Dimensions*, Boulder Colorado: Westview Press, pp. 216–227.
- Rouquie, A. 1987. *The Military and the State in Latin America*, Berkeley, University of California Press.
- Schneider, C.L. 2000. "Violence, Identity and Spaces of Contention in Chile, Argentina and Colombia", *Social Research*, 67, 3, pp. 773–802.
- Sills, D. 1968. "Voluntary Associations: Sociological Aspects", in Sills, D. (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 16, New York: Free Press Macmillan.
- Smith, M.L. 1992. "Shinning Path's Urban Strategy: Ate Vitarte", in Palmer, D.S. (ed.), *The Shinning Path of Peru*, London: Hurst and Company, pp. 15–32.
- Snow, D.A. and al. 1986. "Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation", *American Sociological Review*, 51, 4, pp. 464–481.
- Stepan, A. 1978. *The State and Society – Peru in Comparative Perspective*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Tarazonna-Sevillano, G. 1990. *Sendero Luminoso and the Threat of Narcoterrorism*, New York: Praeger Publishers.
- Tarrow, S. 1998. *Power in Movement Social Movements and Contentious Politics*, United Kingdom: Cambridge University Press.

- Tenenbaum, B.A. 1996. (ed.). *Encyclopedia of Latin American History and Culture*, 4, 2, New York: Macmillan Press.
- Tilly, C. 1978. *From Mobilization to Revolution*, Reading Mass: Addison-Wesley.
- Tilly, C. 1998. "Social Movements and (All Sort of) Other Political Interactions – Local, National and International – Including Identities", *Theory and Society*, 27, 4, pp. 453–480.
- Valenta, J. and Valenta, V. 1984. "Soviet Strategy and Policies in the Caribbean Basin", in Howard J.W. (ed.), *Rift and Revolution – The Central American Imbroglia*, Washington and London: The American Enterprise Institute for Public Policy Research, pp. 197–252.
- Wickham–Crowley, T.P. 1992. *Guerrillas and Revolution in Latin America*, New Jersey: New Jersey Press.
- Wickham–Crowley, T.P. 1990. "Terror and Guerrilla Warfare in Latin America 1956–1970", *Comparative Studies in Society and History*, 2, 32, pp. 201–237.
- Wickham–Crowley, T.P. 1989. "Winners, Losers and Also-Rans: Toward a Comparative Sociology of Latin American Guerrilla Movements", in Susan, E. (ed.), *Power and Popular Protest Latin American Social Movements*, California: University of California Press, pp. 132–181.
- Wickham–Crowley, T.P. 1987. "The Rise (and sometimes Fall) of Guerrilla Governments in Latin America", *Sociological Forum*, 2, 3, pp. 473–499.
- Williams, E. 1984. "Mexico's Central America Policy: National Security Considerations", in Wiarda, H.J. (ed.), *Rift and Revolution – The Central American, Imbroglia*, Washington and London: The American Enterprise Institute for Public Policy Research, pp. 303–328.
- History Of El-Salvador*, <http://www.countryreports.org/history/elhist.html>
- US Department of State: Bureau of Western Hemisphere Affairs, Background Note: El Salvador PROFILE, <http://www.stste.gov/r/pa/ei/bgn/2033.htm>